

Raportteja muurin raunioilta

Suomen Saksan edustustojen arvioita Itä-Saksan romahdukseen vaikuttaneista tekijöistä
vuosina 1989–1990

Poliittisen historian
kandidaatintutkielma

Laatija:
Ella Turta

17.4.2026
Turku

Kandidaatintutkielma

Oppiaine: Poliittinen historia

Tekijä(t): Ella Turta

Otsikko: Raportteja muurin raunioilta – Suomen Saksan edustustojen arvioita Itä-Saksan romahdukseen vaikuttaneista tekijöistä vuosina 1989–1990

Sivumäärä: 36 sivua

Päivämäärä: 17.4.2026

Berliinin muuri murtui 9. marraskuuta 1989. Tapahtumaa on pidetty merkittävänä poliittisena käänteenä Euroopassa. Tässä tutkielmassa tarkastelin, miten Suomen ulkomaanedustustot Itä- ja Länsi-Saksassa raportoivat tapahtumista ulkoministeriöön vuosina 1989–1990. Lisäksi arvioin, miten Saksasta Suomeen lähetetty tieto mahdollisesti vaikutti Suomen ulkopoliittisen johdon tilannekuvaan Saksan tapahtumista. Arvioin myös mahdollisia eroavaisuuksia edustustojen näkemysten ja painotusten välillä. Suomen edustustojen raportointia Berliinin muurin murtuessa ei ole aiemmin tutkittu.

Tutkielmani aineistona käytin Suomen Berliinin ja Bonnin suurlähetystöjen sekä Länsi-Berliinin pääkonsuliviraston poliittisia raportteja vuosilta 1989–1990. Raportit sisälsivät muun muassa katsauksia paikallisen median tuottamaan uutisointiin, kuvauksia suomalaisten diplomaattien kollegojensa kanssa käymistä keskusteluista kohdemaissa, selostuksia valtionpäämiesten ja muiden merkittävien poliitikkojen tapaamisista ja puheista sekä diplomaattien omaa analyysiä kohdemaan tapahtumista.

Tutkielman metodina käytin aineistolähtöistä sisällönanalyysiä. Metodini avulla poimin aineistosta kolme teemaa, joiden kautta tarkastelin Suomen edustustojen raportteja. Ensimmäinen teema oli kansan rooli Berliinin muurin ja Itä-Saksan romahduksen aikaansaajina. Tarkemmin keskityin Itä-Saksasta Länsi-Saksaan suuntautuneeseen pakolaisuuteen sekä Itä-Saksan mielenosoituksiin. Toisena teemana käsitelisin itse sosialistisen järjestelmän ja Saksan kommunistisen puolueen romahdusta. Kolmas teema olivat Itä-Saksan kehitykseen omalla toiminnallaan vaikuttaneet kommunistijohtajat Erich Honecker ja Mihail Gorbatšov.

Tutkielmassa havaitsin kolmen käsitellyn teeman tarkastelun alkaneen Suomen edustustoissa jo melko varhaisessa vaiheessa. Kaikki edustustot painottivat kaikkien kolmen teeman vaikutusta Itä-Saksan romahdukseen. Lisäksi havaitsin, että lähetystöt loivat syy-seuraussuhteita kolmen teeman välille. Yhtenä tutkimustuloksena voidaan pitää myös edustustojen raporteissaan esiin nostamien teemojen samankaltaisuutta myöhemmän historian tutkimuksen kanssa. Tämä osoittaa, että Suomen edustustot Saksassa onnistuivat jo tapahtumahetkellä paikantamaan tapahtumien kulkuun merkittävästi vaikuttaneita tekijöitä. Tutkimuksen perusteella edustustojen raportteja ja niissä esitettyjä arvioita myöhemmin seuranneesta Saksan kehityksestä voidaan kuitenkin pitää melko varovaisina.

Avainsanat: Berliinin muuri, Gorbatšov, Honecker, Itä-Saksa, Länsi-Saksa, pääkonsulivirasto, Saksa, sosialismi, suurlähetystö, ulkoministeriö

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkimuskysymykset ja keskeiset käsitteet	4
1.2	Primääriaineisto ja aiempi tutkimus	6
1.3	Menetelmät	7
1.4	Jaettu Saksa ja puolueeton Suomi	8
2	Kansannousu kaataa Itä-Saksan	11
2.1	Muuttovirta länteen	11
2.2	Mielenosoitukset	15
3	Järjestelmä kaatuu muurin mukana	18
3.1	Sosialismi murenee Itä-Saksassa	18
3.2	Taipumaton kommunistinen puolue	20
4	Erimieliset kommunistijohtajat	24
4.1	Honecker – muuriin sidottu mies	24
4.2	Gorbatšov – rohkea uudistaja	27
5	Johtopäätökset	31
	Lähteet	34

1 Johdanto

Saksan kommunistisen puolueen (SED) jäsen ja Neuvostoliiton Berliinin miehitysvyöhykkeen puheenjohtaja Günter Schabowski piti 9. marraskuuta 1989 tiedotustilaisuuden, jossa oli määrä kertoa kansalaisten matkustusvapauksia koskeneen lain uudistuksista. Shabowskin lukemassa tiedotteessa annettiin Itä-Saksan kansalaisille täydet vapaudet matkustaa aiemmin suljetusta sosialistisesta valtioista länteen. Toimittajien kysyessä tarkentavia kysymyksiä Shabowski totesi uudistuksen tulevan voimaan viipymättä.¹ Tätä seurasi tapahtumaketju, jota on usein kuvattu historialliseksi käänneeksi Euroopassa. Tuhannet ihmiset pyrkivät välittömästi Berliinin muurille ja ihmismassan paineen kohotessa liian suureksi rajavartioiden oli lopulta luovuttava kokonaan rajatarkastuksista ja päästettävä paikalle tulleet itäberliiniläiset esteettä Länsi-Berliiniin.² Berliinin muuri oli murtunut.

1.1 Tutkimuskysymykset ja keskeiset käsitteet

Tässä tutkielmassa tarkastelen sitä, miten Suomen suurlähetystöt Itä- ja Länsi-Saksassa sekä Suomen pääkonsulivirasto Länsi-Berliinissä arvioivat tilanteen kehitystä ennen muurin murtumista ja sen tapahduttua. Arvioin, osattiinko käänne nähdä tulevaksi etukäteen ja minkä tekijöiden nähtiin jälkikäteen vaikuttaneet prosessiin. Tavoitteenani on selvittää, millaista tietoa suurlähetystöt sekä pääkonsulivirasto pystyivät tarjoamaan Suomen valtion johdolle Saksan tilanteesta. Lisäksi arvioin, millaisia eroja idän ja lännen edustustojen näkemyksistä on löydettävissä.

Suomen ulkomaanedustustot käyttävät merkittävää valtaa erityisesti tiedonvälityksen kannalta. Tämä korostuu erityisesti tutkittaessa 1980- ja 1990-lukujen vaihdetta, jolloin nykyisenkaltaista koko maailman kattavaa tietoliikenneverkkoa ei ollut nykyisessä muodossaan olemassa. Kohdemaassaan verkostoituneet viranhaltijat voidaan nähdä eräänlaisina portinvartijoina tiedonkulun verkostossa.³ Erityisesti heillä on merkittävä valta säädellä sitä tietoa, jota Suomen ulkopolitiikan ylin johto eli valtioneuvosto ja presidentti kohdemaan tapahtumista saavat. Tämän vuoksi on arvokasta arvioida kriittisesti Suomen edustustojen toimintaa ja tilannekuvia niinkin merkittävän historian tapahtuman kuin Berliinin muurin murtumisen yhteydessä.

¹ Taylor 2008, 477–479.

² Taylor 2008, 479–483. Ritvanen 2021, 80.

³ Corra ja Willer 2002, 180–183.

Tutkielmassa tarkasteltava ajanjakso on rajattu vuosiin 1989–1990. Rajaus on perusteltavissa aineiston ja sen historiallisen kontekstin lähtökohdista käsin. Vaikka muuri murtui vasta vuoden loppupuolella, on Itä-Saksan tapahtumien tarkastelu syytä aloittaa jo vuoden alusta. Tarkastelun aloittaminen suoraan muurin murtumisesta voisi johtaa virheelliseen ajatukseen siitä, ettei muurin murtumista edeltäneistä tapahtumista olisi löydettävissä selittäviä tekijöitä lokakuussa tapahtuneelle murrokselle ja tutkimuksen tulokset jäisivät näin vajaiksi. Osin rajaus on myös käytännön syiden ja kandidaatintutkielman laajuuden sanelema; tätä väljempi ajallinen rajaus johtaisi väkisin analysoitavan sisällön liialliseen paisumiseen. Nyt hyödynnettyä alkuperäisaineistoa laajemman aineiston käsittely ei kandidaatintutkielman raameissa tekisi oikeutta tutkimuskohteelle.

Tarkastelun takarajan asetan vuoden 1990 loppuun. Saksat yhdistyivät 3.10.1990. Tämän voidaan katsoa päättäneen prosessin, jonka merkittävimmät tulokset olivat Itä-Saksan kommunistisen hallinnon kaatuminen sekä Saksojen jälleenyhdistyminen. Samalla Suomen suurlähetystö Itä-Berliinissä lakkautettiin ja suurlähetystöt sulautettiin yhdeksi kokonaisuudeksi.

Prosessin symbolisena kohokohtana pidetään perinteisesti Berliinin muurin murtumista. Muurin voidaan katsoa jakaneen paitsi Berliinin kaupunkia myös Itä-Saksan historiaa. Ennen muurin murtumista Itä-Saksassa oli voimissaan autoritääriin sosialistinen hallinto. Muurin murtumisen jälkeen tapahtui itäsaksalaisen yhteiskunnan paitsi symbolinen, myös poliittinen avautuminen, joka lopulta johti Itä- ja Länsi-Saksan jälleenyhdistymiseen.

Tutkielmassa tarkastelen Suomen Berliinin ja Bonnin suurlähetystöjen sekä Länsi-Berliinin pääkonsuliviraston⁴ toimintaa. Suurlähetystöihin viitataan tekstissä termeillä 'suurlähetystö' tai lyhyemmin 'lähetystö'. Suurlähetystöihin voidaan tekstissä viitata myös lyhyesti käyttämällä pelkästään kaupunkien nimiä, 'Bonn' ja 'Berliini'. Tällöin toimijoina ovat suomalaiset viranhaltijat Saksassa, ellei toisin mainita. Kun viitataan tekstissä yleisesti kaikkiin kolmeen edustustoon, käytän termiä 'edustustot'. Suurimman osan tutkielmassa käsiteltävistä lähetystöjen raporteista ovat kirjoittaneet suurlähettiläät. Suurlähettiläällä tarkoitetaan

⁴ Pääkonsulivirasto tarkoittaa maan virallista edustustoa toisessa valtiossa. Se hoitaa konsulitehtäviä eli muun muassa valvoo omien kansalaistensa etuja, edistää maiden välisiä suhteita muun muassa kaupan, kulttuurin ja tieteen keinoin sekä suorittaa muita lähettäjävaltion konsuliedustustolle antamia tehtäviä. ”Asetus konsulisuheteita koskevan Wienin yleissopimuksen ja siihen liittyvien valinnaisten pöytäkirjojen voimaansaattamisesta”. Artiklat 1, 3 ja 5. Finlex. https://www.finlex.fi/fi/valtiosopimukset/sopimussarja/1970/4#art_13 [luettu 16.4.2026]. Tässä tutkielmassa korostuu pääkonsuliviraston rooli kohdemaan poliittisten olojen raportoimisessa.

edustuston päällikköä, joka on akkreditoitu (eli valtuutettu) vieraan valtion päämiehen luokse.⁵

Omassa analyysissäni käsittelen Saksan demokraattista tasavaltaa selkeyden vuoksi Itä-Saksana. Edustustojen raporteissa kuitenkin esiintyvät lyhenteet SDT ja DDR (lyhenne saksankielisestä Deutsche Demokratische Republik). Itä-Saksaa hallinnutta Saksan sosialistista yhtenäisyyspuoluetta (saks. Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) käsitellään tekstissä lyhenteellä SED. Saksan liittotasavallasta puolestaan käytän termiä Länsi-Saksa. Edustustojen raporteissa esiintyy usein lyhenne SLT. Itä- ja Länsi-Saksasta yhdessä käytetään termiä 'Saksat' ja lopulta yhdistyneestä nykymuotoisesta Saksasta termiä 'Saksa'.

1.2 Primääriaineisto ja aiempi tutkimus

Tutkielman alkuperäisaineistona on käytetty Suomen Berliinin ja Bonnin suurlähetystöjen sekä Länsi-Berliinin pääkonsuliviraston poliittisia raportteja vuosilta 1989–1990. Raportit sisältävät muun muassa katsauksia paikallisen median tuottamaan uutisointiin, kuvauksia suomalaisten diplomaattien kollegojensa kanssa käymistä keskusteluista kohdemaissa, selostuksia valtionpäämiesten ja muiden merkittävien poliitikkojen tapaamisista ja puheista sekä diplomaattien omaa analyysiä kohdemaan tapahtumista. Tutkielmassa olen pyrkinyt yhtäältä arvioimaan sitä tietoa, jota suomalaiset viranhaltijat ovat vastaanottaneet ja koonneet yhteen raporteihinsa, ja toisaalta keskittymään suomalaisten omaan analyysiin tapahtumien kulusta ja poliittisen ilmapiirin kehityksestä.

Vaikka tutkimuskysymysteni kannalta onkin olennaisinta keskittyä suomalaisviranomaisten analyysiin eli niihin johtopäätöksiin, joita he tekivät vastaanottamansa informaation pohjalta, on tärkeää myös arvioida niitä raportteja, jotka syvällisen analyysin sijaan sisältävät selostavampaa kuvausta tapahtumista kohdemaissa. Vain näin voidaan saada kattava käsitys niistä lähteistä, joita suomalaisviranomaisilla oli tuolloin käytettävissään ja arvioida kriittisesti niiden luotettavuutta. On myös todettava, että suurlähetystöjen oma analyysi on raporteissa melko vähäistä, mikä osaltaan kasvattaa lähetystöjen lähteiden painoarvoa analyysissä. Tärkeää on myös ymmärtää, että nekin raportit, joissa lähinnä välitetään informaatiota lisäämättä viestiin omaa analyysiä tai näkemyksiä, ovat olleet lähetystöjen näkemysten

⁵ ”Asetus diplomaattisia suhteita koskevan Wienin yleissopimuksen ja siihen liittyvien valinnaisten pöytäkirjojen voimaansaattamisesta”. Artiklat 4 ja 14. Finlex.
https://www.finlex.fi/fi/valtiosopimukset/sopimussarja/1970/4#art_13 [luettu 28.3.2026].

mukaan eteenpäin välittämisen arvoisia. Toisin sanoen näiden aineistojen kohdalla korostuu suomalaisnäkemysten paikantamisen ja analysoimisen sijaan sen arviointi, minkä vuoksi kyseinen informaatio on koettu lähetystössä eteenpäin lähettämisen arvoisena. Ja toisaalta pelkästään sen arvioiminen, millaiset tapahtumat Saksoissa on nähty raportoimisen arvoisina asioina, riittää kertomaan siitä, millaista informaatiota on lähetystöissä pidetty arvokkaana. Se, mitä aineisto ei kerro, on tietysti se, millaista tietoa aikanaan karsiutui raportoinnin ulkopuolelle ja miksi.

Suomen suurlähetystöjen historiaa ja toimintaa Saksassa ei ole tutkittu aiemmin lähes lainkaan. Varsinkaan edustustojen toiminnasta Berliinin muurin murtuessa ja Saksojen yhdistyessä ei löydy tutkimuskirjallisuutta. Tämän vuoksi tutkielmaa tukevaa tietoa on täytynyt yhdistellä hieman erilaisista lähteistä. Kenties arvokkainta kontekstualisointia aineistolleni on tarjonnut Juha-Matti Ritvanen väitöskirjassan *Mureneva kulmakivi – Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*.⁶ Ritvanen arvioi kirjassaan niin Itä-Saksan romahdukseen vaikuttaneita tekijöitä kuin myös sitä tilannekuvaa, joka Suomen valtionjohdossa Saksojen kehityksestä tapahtuma-aikana vallitsi. Suomen pidemmän linjan Saksa-politiikkaan on puolestaan tarjonnut perspektiiviä Timo Soikkanen teoksessaan *Presidentin ministeriö, Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkonen kaudella II, Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–81*.⁷ Frederick Taylor on puolestaan teoksessaan *Berliinin muuri: 13. elokuuta 1961–9. marraskuuta 1989* analysoinut kattavasti Itä-Saksan romahdukseen vaikuttaneita tekijöitä.⁸ Taylorin kirjaa on hyödynnetty tutkielmassa peilaamaan Suomen edustustojen analyysiä tapahtumista jälkikäteen vallinneeseen käsitykseen.

1.3 Menetelmät

Tutkielmani pohjautuu metodiltaan laadulliseen sisällönanalyysiin. Laadullisessa sisällönanalyysissä keskeistä on valintojen tekeminen sen suhteen, mihin aineiston osaan tutkija päättää keskittyä sekä valitun aineistoin teemoittelu aihepiireittäin.⁹ Sisällönanalyysi on tutkielmassa toteutettu aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin. Tämä tarkoittaa, että

⁶ Ritvanen 2021.

⁷ Soikkanen 2008.

⁸ Taylor 2008.

⁹ Tuomi ja Sarajärvi 2009, 91–92.

tutkielmaan valittu teemoittelu on toteutettu aineisto edellä, arvioiden, millaisiin tutkimuskysymyksiin ja teemoihin käytetty aineisto pystyy vastaamaan omilla ehdoillaan.¹⁰

Metodin avulla aineistosta on erotettu kolme läpi tarkasteltavan ajanjakson toistuvaa teemaa:

1) kansan rooli muutoksen toteuttajana, 2) kommunistisen järjestelmän ja puolueen luhistuminen Itä-Saksassa sekä 3) kommunistijohtajien toiminta Itä-Saksassa ja Neuvostoliitossa. Näitä kolmea teemaa käsitellään tutkielmassa omina lukuinaan. On kuitenkin hyvä huomata, että jaottelun jokainen yksittäinen teema on vahvasti sidoksissa kahteen muuhun ja sen vuoksi yksittäisten havaintojen sijoittaminen tiettyyn lukuun ja yksittäisen osa-alueen alle on haastettavissa.

Loppuluvussa kokoaan kolmessa käsittelyluvussa esiin nousseet havainnot yhteen muodostaen kokonaiskuvan siitä, mitä tietoa Suomen suurlähetystöissä pidettiin tärkeänä. lisäksi arvioin, missä määrin raportointi ja tilannearviot kytkeytyivät Suomen laajempaan ulkopoliittiseen toimintaan 1980- ja 90-lukujen taitteen kontekstissa.

Historiallisen lähdeaineiston oikeudenmukaisen kuvauksen saavuttamiseksi on sitä arvioitava oman aikansa tuotteena ja sen tehtävän kautta, jota aineisto on syntyhetkellään toteuttanut.¹¹ Oman aineistoni kohdalla tämä tarkoittaa edustustojen raportoinnin asettamista 1980- ja 1990-lukujen taitteen ajalliseen kontekstiin. Pyrin arvioimaan raporttien arvoa niiden ulkoministeriöön ja valtionjohtoon suuntautuneen tiedonvälityksellisen arvon pohjalta.

1.4 Jaettu Saksa ja puolueeton Suomi

Toisen maailmansodan seurauksena Saksa menetti valtiollisen suvereniteettinsa. Kolme vuotta sodan päättymisen jälkeen, vuonna 1948 alkoi sosialistisen valtion perustaminen Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeelle. Saksan demokraattinen tasavalta eli Itä-Saksa perustettiin virallisesti 7. lokakuuta 1949.¹² Vahvasti linnoitetun miehitysvyöhykkeen rajan yli siirtyminen Itä-Saksasta länteen ei ollut helppoa. Yksinkertaisempaa oli matkustaa Berliiniin, jossa Itä-Saksan kansalainen pystyi ylittämään kaupungin miehitysvyöhykkeen rajan esteettä ja jatkamaan Länsi-Berliinistä lentoteitse Länsi-Saksaan.¹³

¹⁰ Eskola 2015, 187–188.

¹¹ Kalela 2000, 98–106.

¹² Hoyer 2023, 99–107.

¹³ Taylor 2008, 112.

Berliinin muuri pystytettiin vaiheittain vuoden 1961 aikana. Operaatio Ruusuna tai piikkilankasunnuntaina tunnettu operaatio alkoi sunnuntaina 13. elokuuta 1961. Operaation motiivi oli estää itäsaksalaisten siirtyminen Itä-Berliinin alueelta Länsi-Berliiniin.¹⁴ Itä-Saksan valtapuolue SED perusteli muurin pystyttämistä lännestä tulevan uhan perusteella. Muuria kutsuttiin ”fasisminvastaiseksi suojamuuriksi”.¹⁵ Kirjassaan *Berliinin muuri 13. elokuuta 1961–9. marraskuuta 1989* Frederick Taylor argumentoi muurin pystyttämisen olleen ”DDR:n uusi syntymä” ja väittää, ettei Itä-Saksan valtio olisi säilynyt niin pitkään kuin säilyi ilman muuria.¹⁶ Tämä osaltaan korostaa muurin tärkeyttä Itä-Saksan hallinnolle ja toisaalta sen murtumisen merkitystä koko Itä-Saksan valtiollisen olemassaolon päättymiselle.

Taylor kuvailee kirjassaan muuria historiallisesti poikkeukselliseksi sen luonteen vuoksi: Muurin tarkoitus ei ollut suojella sen sisäpuolelle jääneitä ulkoiselta uhalta vaan torjua itse kaupunkiin, valtioon ja järjestelmään kohdistunut sisäinen uhka eli tyytymättömän kansan massapaot länteen.¹⁷ Tämä argumentti tukee ylläesitettyä väitettä siitä, että muurin olemassaolo oli Itä-Saksan elinehto. Tämän vuoksi Berliinin muurin murtumista voidaan pitää historiallisesti merkittävänä tapahtumana; sen murtumisen voidaan katsoa enteilleen koko Itä-Saksan romahdusta ja olemassaolon päättymistä. Tämä myös korostaa sitä, minkä vuoksi suomalaisten toiminnan arviointi muurin murtumisen ympärillä on tärkeää.

Suomen ja Saksojen suhteet olivat vaikeat toisen maailmansodan jälkeen eikä poliittisia suhteita maiden välillä ollut lähes lainkaan ennen 1970-lukua.¹⁸ Myöskään suurlähetystötason edustustoa ei ollut. Bonnissa Suomea edusti miehitysviranomaisten hyväksymä konsuli vuodesta 1949 ja vuonna 1952 tilalle tuli kaupallinen edustusto, joka muutettiin suurlähetystöksi vasta vuonna 1974.¹⁹ Vuonna 1948 Berliiniin perustettiin kaupunkia hallinnoineiden miehitysviranomaisten luvalla kaupallinen edustusto, joka niin ikään 1970-luvun alussa muutettiin suurlähetystöksi. Länsi-Berliinin pääkonsulivirasto perustettiin kesällä 1988 eli alle vuosi ennen tässä tutkielmassa tarkasteltavaa ajanjaksoa.²⁰

Niin sanottu Saksan kysymys eli Saksassa toisesta maailmansodasta jatkunut jako oli yksi kylmän sodan herkimpiä aiheita. Oman puolueettomuuspolitiikkansa vuoksi Suomi pyrki

¹⁴ Taylor 2008, 202–204, 235, 261.

¹⁵ *ibid.*, 220, 231.

¹⁶ *ibid.*, 396.

¹⁷ *ibid.*, *passim*.

¹⁸ Ovaska 2023, 173.

¹⁹ ”Suomen suurlähettiläät Saksassa”. Suomi ulkomailla. <https://finlandabroad.fi> [luettu 7.4.2026].

²⁰ Nevakivi 1988, 302. ”Historia – Suomen edustuston historia Berliinissä”. Suomi ulkomailla. <https://finlandabroad.fi> [luettu 7.4.2026].

välittelemään ottamasta asiaan kantaa eikä tämän vuoksi tunnustanut kumpaakaan saksalaista valtiota, ei itäistä eikä läntistä. Poliittisten ja diplomaattisten suhteiden puuttumisesta huolimatta Suomi ylläpiti kaupallisten edustustojensa kautta kumpaankin Saksaan normaaleja kauppaja- ja kulttuurisuhteita.²¹ Vasta 1970-luvulla käynnissä ollut kylmän sodan liennytysvaihe mahdollisti diplomaattisten suhteiden solmimisen. Suomi tunnusti molemmat Saksat 24.11.1972. Presidentti Urho Kekkonen kannatti Saksojen tunnustamista ja totesi radiopuheessaan 1971 niin sanotun Saksa-politiikan olevan Suomen puolueettomuuspolitiikan sovellus muuttuneessa maailmantilanteessa.²² Timo Soikkanen on arvellut Suomen menettelytavan, jossa Suomi ei tunnustanut kumpaakaan Saksaa, mutta piti niihin silti yhteyttä edustustojensa kautta, ainutlaatuiseksi tapaukseksi diplomatian historiassa.²³

Tässä tutkielmassa tarkasteltavana ajanjaksona (1989–1990) Suomen edustamisesta Berliinin suurlähetystössä oli vastuussa suurlähettiläs Arto Tanner. Bonnissa Suomen suurlähettiläinä toimivat ensin Antti Karppinen ja sittemmin Kai Helenius.²⁴ Mielenkiintoista on, että Karppinen oli vuosina 1971–1972 mukana neuvottelemassa diplomaattiset suhteet Suomen ja Saksojen välille luoneet sopimukset ulkoministeriön poliittisen osaston edustajana.²⁵ Tämän voi katsoa lisäävän Karppisen analyysin painoarvoa Bonnin suurlähettiläänä, koska hänellä taustansa vuoksi oli oltava vahva käsitys Saksojen jaon syistä ja luonteesta.

Kokonaisuudessaan Suomen ja Saksojen välisten suhteiden voidaan katsoa olleen mutkikkaat ja epätavanomaiset. Analyysissä ja johtopäätöksissä pyrin arvioimaan, näkyikö Suomen varovaisen Saksa-politiikan perinne suurlähetystöjen raportoinnissa ja arvioissa vielä vuosina 1989–1990.

²¹ Suomi 2001, 40.

²² Soikkanen 2008, 84, 312, 318. Suomi 2001, 42.

²³ Soikkanen 2003, 34.

²⁴ ”Suomen suurlähettiläät Saksassa”. Suomi ulkomailla. <https://finlandabroad.fi> [luettu 7.4.2026].

²⁵ Suomi 2001, 96.

2 Kansannousu kaataa Itä-Saksan

Jos Itä-Saksan sosialistisen järjestelmän kaatumiselle on Suomen suurlähetystöjen ja Länsi-Berliinin pääkonsuliviraston raportoinnista löydettävissä jokin yksittäinen syy, on se Itä-Saksan kansa ja sen järjestelmään ja valtionjohtajiin luoma paine. Tässä luvussa arvioin, millaisia näkemyksiä Suomen edustustot Saksassa esittivät kansan toiminnasta ja vaikutuksesta murrokseen vuosina 1989–1990. Raportoinnissa nousee esiin erityisesti kaksi kansan protestoinnin muotoa: Länsi-Saksaan kohdistunut pakolaisuus sekä mielenosoitukset.

2.1 Muuttovirta länteen

Ensimmäisen kerran Suomen raportoinnissa kiinnitettiin huomiota Itä-Saksasta länteen suuntautuvaan muuttovirtaan jo elokuussa 1989. Itä-Saksaa kehityksessä edellä ollut Unkari oli avannut sekä Itävallan että Länsi-Saksan vastaiset rajansa elokuussa 1989 ja länteen pyrkivät itäsaksalaiset alkoivat pakkautua Länsi-Saksan suurlähetystöihin Itä-Saksassa sekä Unkarissa.²⁶ Berliinin lähettämästä raportista käy ilmi, että Itä-Saksan hallinto oli varoittanut kansalaisiaan hakeutumasta Länsi-Saksan edustustoihin ja syyttänyt samalla länttä ”törkeästä” sekaantumisesta Itä-Saksan sisäisiin asioihin.²⁷ Samoihin ilmiöihin kiinnitti huomiota myös Suomen Bonnin suurlähetystö, joka elokuun puolivälissä Suomeen saapuneessa raportissaan kertoi noin 150 itäsaksalaisen linnoittautuneen Unkarin Itä-Berliinin suurlähetystöön, minkä seurauksena lähetystö oli jouduttu sulkemaan kokonaan. Myös Bonnin lähetystö kertoi Itä-Saksan johdon syyttäneen tilanteesta Länsi-Saksaa.²⁸ Elokuun 1989 lopulla Bonnin suurlähetystö arvioi muuttovirran kasvavan tulevaisuudessa.²⁹

Maastamuuton syytä perkaavan Berliinin suurlähetystön raportissa arveltiin, etteivät itäsaksalaisten syyt pyrkiä länteen olleet materiaalisia vaan aineettomia. Erityisesti valinnanmahdollisuuden puute nähtiin merkittävänä tyytymättömyyttä aiheuttavana tekijänä. Kansalaisten tunteja kuvattiin ilmauksella ”olemme täysi-ikäisiä, mutta meitä ohjataan kuin lapsia”. Raportissa kuitenkin pidettiin epätodennäköisenä, että itäsaksalaiset haluaisivat Saksojen yhdistyvän. Raportissa arveltiin Unkariin suuntautuneen pakolaisaallon pakottavan

²⁶ Ritvanen 78–79.

²⁷ ”SDT:n sisäpolitiikka; muuttohaluisten kansalaisten hakeutuminen SLT:n edustustoihin”, saapunut 8.8.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

²⁸ ”SLT:n Budapestin lähetystön sulkeminen”, saapunut 14.8.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

²⁹ ”Saksojen väliset suhteet; muuttovirta Saksan demokraattisesta tasavallasta Saksan liittotasavaltaan”, 24.8.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

Itä-Saksan johdon pian muuttamaan suhtautumistaan omiin kansalaisiinsa ja näiden maastamuuttohaluihin.³⁰ Tämä osoittaa yhteyden itäsaksalaisten pakolaisuuden ja Itä-Saksaa johtaneen kommunistisen puolueen toiminnan välillä, jota tarkastelen tarkemmin luvussa 3.

Berliinin suurlähetystön lokakuussa 1989 lähettämässä raportissa todettiin länteen suuntautuneen pakolaisuuden olleen ongelma Itä-Saksan hallinnolle alusta alkaen. Pakolaisuuden kuitenkin todettiin olevan raportin kirjoitushetkellä suurempaa kuin koskaan Berliinin muurin pystyttämisen jälkeen.³¹ Vaikka suomalaiset eivät omassa raportoinnissaan analysoi tätä huomiota sen enempää, on kuitenkin jo pelkkä asian ääneen toteaminen osoitus siitä, että Suomen Berliinin suurlähetystössä muurin rajoittavan luonteen katsottiin jo elokuussa 1989 menettävän merkitystään.

Lokakuussa 1989 Berliinistä raportoitiin Itä-Saksan johdon ryhtyvän selvittämään maastamuuton syitä. Kommunistisen puolueen puheenjohtajaksi nousseen Egon Krenzin raportoitiin syyttäneen maastamuutosta Länsi-Saksan hallitusta, mutta todenneen muuttovirran johtuvan myös Itä-Saksan omista virheistä. Hän uskoi muuttoliikkeen taustalla olevien juurisyyden selvittämisen ratkaisevan ongelman eli tyrehtyttävän maastamuuttoa. Ratkaisuehdotuksiksi Krenz tarjosi taloudellisia uudistuksia kuin myös oikeusvaltion edistämistä sekä vallan siirtoa kommunistiselta puolueelta kansankamarille.³² On kuitenkin huomattava, että kansankamari oli hyvin vahvasti kommunistisen puolueen dominoima eikä Itä-Saksassa ollut vapaata demokratiaa. Tämän vuoksi Krenzin lupaukset saattoivat vaikuttaa melko tyhjiltä. Suomen suurlähetystö ei kuitenkaan ota asiaan kantaa raportissaan. Raportti kuitenkin osoittaa kommunistisen puolueen lopulta ymmärtäneen ongelmien laajuuden ja laajan pakolaisuuden aiheuttaman uhan Itä-Saksalle.

Marraskuun 1989 alussa ja myös Tšekkoslovakian avattua Länsi-Saksan vastaisen rajansa Berliinin lähetystö arvioi puoluejohtaja Egon Krenzin politiikan uskottavuuden olevan suoraan havainnollistettavissa pakolaisten määrällä.³³ Tämä vahvistaa näkemystä, jonka mukaan kansan pako länteen oli suoraa seurausta kommunistisen puolueen toiminnasta. Raportissa myös kerrottiin kohti etelää suuntautuvista autokolonnoista ja arvioitiin

³⁰ ”SDT:n maastamuuttopaineiden lisääntymisen syistä”, 21.8.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

³¹ ”Saksan demokraattisen tasavallan neljä vuosikymmentä”, 2.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

³² SDT:n sisäpolitiikka; Egon Krenz; uusi puoluejohtaja, saapunut 19.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

³³ ”Tilanne SDT:ssä kriittinen; Krenz lupaa lisää uudistuksia”, saapunut 6.11.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

pakolaisten määrän nousevan kymmenillä tuhansilla aivan lähiaikoina. Samoin pari päivää myöhemmin raportoitiin Tšekkoslovakian rajalle olevan kilometrien mittainen jono.³⁴ Toisaalta marraskuun alulle päivätyssä raportissa kiinnitettiin huomiota siihen, kuinka mielenosoittajien kesällä 1989 käyttämä iskulause ”me haluamme pois” oli vaihtunut lauseeseen ”me jääme tänne”. Vaikka suomalaiset eivät sitä raportissaan suoraan sanoneetkaan, tämä havainto kertoo siitä, kuinka itäsaksalaisten usko Itä-Saksan järjestelmän muutoskykyyn oli noussut ja ettei paremman elämän saavuttamisen ainoana vaihtoehtona enää nähty länteen pakenemista.

Erityisesti lähetystöt kiinnittivät huomiota työikäisen ja korkeimmin koulutetun väestönosan pakenemisen luomaan ongelmaan.³⁵ Nuorison muuttohalukkuutta käsiteltiin jo Berliinin suurlähetystön elokuulle 1989 kirjatussa raportissa, jossa arveltiin nuoren sukupolven olevan erityisen halukasta loikkaamaan rajan yli länteen, tosin Unkarin kautta kiertäen.³⁶ Myös Bonnin suurlähetystö kiinnitti huomiota nuorison liikkeeseen. Raportissa referoidaan Yhdysvaltain suurlähettilään Vernon Waltersin arviota, jonka mukaan ”huomattavan suoneniskun SDT:lle antavat sieltä poismuuttavat nuoret asiantuntijat ja ammattimiehet”.³⁷ Nuorten ja kyvykkäiden maastapaon ongelmallisuutta on painottanut myös Euroopan modernin historian emeritusprofessori James J. Sheehan, joka kutsui ilmiötä ”demografiseksi verenvuodoksi”. Hän korosti juuri nuorten pakolaisten painostaneen toiminnallaan Itä-Saksan johtoa ryhtymään merkittäviin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Sheehan näki nuorten myös uhanneen toiminnallaan horjuttaa koko kansainvälisen järjestyksen stabiliteettia.³⁸ Tällä hän luultavasti viittaa kylmän sodan ajan Euroopan jaon säilymiseen.

Berliinin muurin murruttua Suomen Berliinin lähetystö arvioi tilanteeseen johtaneen kehityksen syitä. Esille nostettiin erityisesti länteen suuntautunut muuttovirta. Lähetystö arvioi muuttoliikkeen tuoneen selvästi esille kansan tyytymättömyyden ja johtaneen mielenosoituksiin, jotka nähtiin muuttovirtaakin hankalampana ongelmana Itä-Saksan

³⁴ Kiireellinen raportti ”tilanne SDT:ssä”, 8.11.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

³⁵ ”Saksan demokraattisen tasavallan neljä vuosikymmentä”, 2.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

³⁶ SDT:n maastamuuttopaineiden lisääntymisen syistä”, 21.8.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

³⁷ ”Tilanne NL:ssa; Baltia; Saksan kysymys; keskustelu USA:n suurlähettilään Vernon Waltersin kanssa”, saapunut 8.11.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

³⁸ Sheehan 2009, 55.

hallinnolle.³⁹ Raportoinnissa siis korostettiin paitsi muuttovirran itsensä vaikutusta muurin murtumiseen myös sen seurannaisvaikutuksena syntyneiden mielenosoitusten voimaa.

Itä-Saksasta länteen suuntautuneen massamuuton jatkumisesta raportoitiin Berliinin ja Bonnin suurlähetystöstä tasaisesti pitkin kevättä 1990.⁴⁰ Myös Länsi-Berliinin pääkonsulivirasto arvioi kansalaisten mielenilmausten vaikuttaneen merkittävästi Itä-Saksan murrokseen. Maaliskuussa 1990 lähetetyssä raportissa todetaan ”kansan käyvän aina yhä kärsimättömämmäksi” ja muuttovirran ”ruokkivan itse itseään”. Länteen muuttota pidettiin merkittävänä syynä tilanteen kehitykselle. Raportissa huomautettiin, että ratkaiseva tekijä oli myös Länsi-Saksan perustuslain takaama automaattinen kansalaisuus itäsaksalaisille.⁴¹ Myös myöhemmässä tutkimuksessa on korostettu automaattisen Länsi-Saksan kansalaisuuden rohkaisseen lähtijöitä.⁴² Bonnin lähetystö osasi siis jo tapahtumien aikana arvioida osuvasti pakolaisuuteen vaikuttaneita tekijöitä ja niiden vaikutuksia.

Lokakuussa 1990 lähetetyssä Bonnin suurlähetystön raportissa nostettiin esiin pakolaispaineen vaikutus Saksojen jälleenyhdistymiselle ja erityisesti sen kiireellisyydelle. Raportissa todetaan: ”SDT:n kansalaiset siis ratkaisivat yhdistymisnopeuden”.⁴³ Lähetystö siis näki Itä-Saksan kansalaisten vaikuttaneen paitsi itse jälleenyhdistymisen toteutumiseen myös prosessin nopeuteen, jonka on kuvailtu yllättäneen monet. Esimerkiksi tutkija Juha-Matti Ritvanen on kuvaillut Saksan tilanteen nopean muutoksen yllättäneen niin Neuvostoliiton kuin Suomenkin poliittisen johdon.⁴⁴

Syksyllä 1990 loppuraportissaan ”Hyvästi DDR” Berliinin suurlähettiläs Arto Tanner kuvaili Itä-Saksassa tapahtunutta käännettä vallankumoukseksi, jonka rauhanomaisen etenemisen syyksi Tanner nimesi kansanjoukkojen osoittaman maltin.⁴⁵ Lausunto on mielenkiintoinen, koska siinä Tanner toteaa nimenomaan vallankumouksen rauhallisen luonteen, ei suoranaisesti itse vallankumouksen olleen kansan ansiota. Bonnin suurlähettiläs Kai Helenius puolestaan antoi arvoa itäsaksalaisten ponnisteluille. Raportissaan Helenius totesi

³⁹ ”Vallanvaihto SDT:ssa; syyt ja seuraukset”, 13.11.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁴⁰ Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1990 tammikuu–kesäkuu, UMA.

⁴¹ ”Saksat matkalla yhteen”, 5.2.1990. Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA.

⁴² Muun muassa: Sebestyen 2009, 324.

⁴³ ”Saksan tavoitteita ja naapureitten pelkoja”, 23.10.1990. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1990 kesäkuu–joulukuu, UMA.

⁴⁴ Ritvanen 2021, 80–81.

⁴⁵ ”Hyvästi DDR”, 1.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

itäksalaisten osallistuneen maastamuutollaan ”Euroopan vallankumoukseen”.⁴⁶ Helenius siis kytki Itä-Saksan tapahtumat laajempaan kontekstiin, jossa ihmismassan purkautuminen länteen ja sosialistisen valtion siitä seurannut kaatuminen nähtiin osana koko Itä-Eurooppaa koskenutta mullistusta. Samaa, koko Itä-Euroopan laajuista liikehdintä on myöhemmin korostanut myös Sheehan, joka kuitenkin totesi Itä-Saksan olleen ainutlaatuinen tapaus juuri sen runsaan pakolaisuuden takia, jollaista ei muissa Itä-Euroopan sosialistisissa maissa harjoitettu.⁴⁷ Suurlähetystöt ja myöhempi historiantutkimus ovat siis olleet yksimielisiä siitä, että Itä-Saksan kehityksessä oli kyse Saksaa laajemmasta ilmiöstä. Merkillepantavaa kuitenkin on, että toisin kuin historiantutkimus, Saksan suurlähettiläät eivät korostaneet raportoinnissaan Saksan prosessin ainutlaatuisuutta.

2.2 Mielenosoitukset

Jo aiemmin harjoitetut mielenosoitukset Itä-Saksan hallintoa kohtaan alkoivat lisääntyä keväällä 1989.⁴⁸ Lokakuussa 1989 Berliinin suurlähetystössä pantiin merkille SED:n 40-vuotisjuhlilla ja Gorbatšovin vierailun aikana puhjenneet laajat mielenosoitukset. Lähetystön raporteissa viranomaisten todetaan hajottaneen mielenosoitukset ”jos niin voi sanoa, kohtuullisin voimatoimin”.⁴⁹ Mielenosoitusten raportoitiin jatkuneen joka päivä myös juhlien jälkeen. Tällöin mielenosoitusten purkamisessa raportoidaan käytetyt kovia otteita ja pidätysten olleen laajoja. Myös läntisen median läsnäolo oli Berliinin lähetystön mukaan estetty väkivaltaisesti.⁵⁰ Raportissaan Berliinin suurlähetystön asainhoitaja Hannu Toivola arvioi poliisin kovien otteiden pahentaneen tilannetta ja muuttuneen mielenosoittajien uudeksi motivaatioksi osoittaa mieltään.⁵¹ Lokakuun alussa Berliinin lähetystö raportoi Berliinin suureen mielenosoitukseen osallistuneen läntisten arvioiden mukaan jopa miljoona ihmistä.⁵² Berliinin lähetystön raportista piirtyy kuva hyvin nopeasti edenneestä kansannoususta.

⁴⁶ ”Saksan onnenhetki ja ulkopoliitiikan näkymät”, 18.9.1990. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1990 heinäkuu–joulukuu, UMA.

⁴⁷ Sheehan 2009, 53–55.

⁴⁸ Ritvanen 2021, 77.

⁴⁹ ”SDT uudelle vuosikymmenelle”, 9.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁵⁰ ”SDT:n sisäpolitiikka; mielenosoitukset SDT:ssä”, 10.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁵¹ ”Ihmisoikeudet SDT:ssä; Poliisin käyttäytyminen mielenosoituksissa”, 27.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁵² ”Tilanne SDT:ssä kriittinen; Krenz lupaa lisää uudistuksia”, saapunut 6.11.1989, Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

Lokakuun lopulla 1989 kirjoitetussa raportissa Suomen Berliinin suurlähettiläs Arto Tanner kuvaili mielenosoitusten jatkumista hallinnolle kiusalliseksi. Tanner kertoi Itä-Saksan valtionneuvoston päättäneen armahtaa kaikki rajanylitystä yrittäneet sekä mielenosoituksissa pidätetyt. Raportissa myös todettiin mielenosoitusten olevan vastedes laillisia.⁵³ Kansa oli siis toiminnallaan onnistunut horjuttamaan yhteiskunnassa tiukkaan vallinnutta kuria. Victor Sebestyen on teoksessaan *Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire* arvellut Itä-Saksan hallinnon varovaisuuden syyksi pelon Kiinassa tapahtuneen Tiananmenin aukion verilöylyn uusiutumisesta Itä-Saksassa, joka olisi voinut entisestään horjuttaa kansan kunnioitusta hallintoa kohtaan.⁵⁴ Tanner puolestaan ei raportissaan arvioinut tarkemmin Itä-Saksan hallinnon motiiveja.

Muurin murruttua marraskuussa 1989 Länsi-Berliinin pääkonsulivirasto painotti raportissaan muutospaineiden nousseen nimenomaan kansasta. Raportissaan pääkonsulivirasto kuitenkin huomautti, että Itä-Saksassa toteutetuissa käytännön uudistuksissa kansan rooli oli pieni ja arveltiin niiden olleen Itä-Saksan johdolta vain yritys säilyttää sen absoluuttinen valta-asema.⁵⁵ Kansan painostuksen nähtiin siis tuossa vaiheessa riittäneen painostamaan kommunistinen puolue uudistuksiin, mutta arvioitiin myös, etteivät mielenosoitukset vielä olleet kyenneet muuttamaan Itä-Saksan keskusjohtoisen päätöksenteon perusolemusta.

Berliinin suurlähetystö raportoi marraskuussa 1989 mielenosoittajien ensimmäistä kertaa vaatineen Leipzigissä Saksojen jälleenyhdistymistä.⁵⁶ Tämän jälkeen jälleenyhdistymistä vaativista mielenosoituksista raportoitiin jatkuvasti pitkin talvea.⁵⁷ Bonnin marraskuun raportissa myös todettiin yli 200 000 ihmisen vaatineen Leipzigissa SED:n monopoliaseman purkua ja pääsihteeri Egon Krenzlin eroa.⁵⁸ Bonn arvioi Saksojen jälleenyhdistymismahdollisuuksia käsitelleessä raportissaan perestroikan rohkaisemien kansalaisten yksinkertaisesti kyllästyneen vanhaan komentoon ja ottaneen vallan omiin käsiinsä. Raportissa myös todetaan, että ”painetta lisäsi kaiken aikaa kasvanut muuttovirta, joka selvääkin selvemmin osoitti, ettei vanha johto voinut tukeutua kansaan, joka äänesti

⁵³ ”Puheenjohtaja Krenzlin ensimmäiset myönnytykset”, 30.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁵⁴ Sebestyen, 2009, 325–327.

⁵⁵ ”Muurin länsipuolelta katsoen”, 30.10.1989. Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA.

⁵⁶ ”SDT:n sisäpolitiikka; Krenzlin vaikeudet jatkuvat”, saapunut 16.11.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁵⁷ Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁵⁸ ”Saksan kysymys ja tilanne Berliinissä 21.11.1989; SLT:n ja SDT:n välinen ensikontakti; EY:n huippukokous ja USA”, saapunut 21.11.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

jaloillaan”.⁵⁹ Silti raportissa ei otettu kantaa siihen, kuinka todennäköiseltä Saksojen yhdistyminen suurlähetystön arvion mukaan vaikutti.

Helmikuussa Länsi-Berliinin pääkonsulivirasto arvioi mielenosoitusten vaikuttaneen merkittävästi ”Saksan kysymyksen” ratkaisuun. Raportissa todettiin, että

Saksa kysymys on ratkaistu niemenomaan kaduilla: Leipzigissa, Drendenissa ja Itä-Berliinissä. Kynttilöin varustetut ihmiset ovat asian ratkaisseet. Sen jälkeen, kun hallitukset olivat luopuneet väkivallan käytöstä, on kansa pelotta käynyt toimeenpanemaan poliittista tahtoaan. Hallitukset eivät ole enää voineet ohjailla tapahtumia. He ovat joutuneet vain reagoimaan tapahtumiin.⁶⁰

Pääkonsulivirasto siis totesi mieltään osoittavien kansalaisten olleen Saksan murroksen takana. Toisaalta raportissa huomio kiinnittyi myös hallituksen toimintaan ja mielenilmausten sallimiseen. Raportista kuitenkin saa sen kuvan, ettei pääkonsulivirasto uskonut hallinnon enää olleen kykenevä mielenosoitusten hajottamiseen, vaikka se olisi sitä yrittänytkin.

Yhteenvetona voidaan todeta Suomen Saksan edustustojen korostaneen kansan toiminnan merkitystä niin kommunistisen puolueen valta-aseman horjumiselle, Berliinin muurin murtumiselle kuin myös Saksojen jälleenyhdistymiselle. Itse murroksen aikaansaamisen ohella etenkin Itä-Berliinin suurlähettiläs Arto Tanner kiinnitti huomiota myös kansan vaikutukseen siinä, millaisella tavalla murros lopulta tapahtui: Tanner korosti kansan ansioita rauhanomaisen ja verettömän vallankumouksen toteuttajana.

Mielenkiintoista on, että tarkasteltavan ajanjakson loppua kohti siirryttäessä maininnat kansan toimijuudesta mielenosoitusten ja muuttovirran muodossa vähenivät tai ainakin siirtyivät suhteessa muuhun raportointiin pienempään osaan. Kokonaisuudessaan Suomen suurlähetystöjen raporteista syntyy kuva, jossa kansa pani liikkeelle jälleenyhdistymiseen johtaneen liikehdinnän, mutta jossa kansan rooli ajan mittaan hiipui ja toimijuus siirtyi vallan kabinetteihin ja erityisesti vuonna 1990 Länsi-Saksan johdon käsiin.

⁵⁹ ”SDT:n tapahtumat; Bonnilaisia näkemyksiä taustasta, yhteistyöstä, jälleenyhdistymisestä ja Euroopasta”, 27.11.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

⁶⁰ ”Saksat matkalla yhteen”, 5.2.1990. Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA.

3 Järjestelmä kaatuu muurin mukana

Aktiivisesti kaduilla oikeuksiaan vaatineen ja länteen paennen kansan rinnalla yhdeksi murroksen syyksi Suomen lähetystöjen raportoinnissa nousi itse kommunistisen järjestelmän kohtaamat haasteet. Koska yksipuoluejärjestelmää toteuttaneessa Itä-Saksassa kommunistisen puolueen SED:n rooli oli vahvasti sidottu järjestelmään, käsitellään myös puolueen kehitystä järjestelmään kohdistuneiden paineiden rinnalla.

3.1 Sosialismi murenee Itä-Saksassa

Jo huhtikuussa 1989 Bonnin suurlähetystö arvioi Itä-Saksan johtoa seuraavalla tavalla:

– – SDT:n johdossa on joukko vanhoja ja todella vanhoillisia miehiä. Poliitikkoina he kyllä tajuavat, että jotain pitäisi tehdä, mutta heiltä puuttuvat (puolalaisten, unkarilaisten) visiot ja tarmo tarttua asioihin. On odotettava, kunnes vanhat johtajat poistuvat.⁶¹

Bonnin suurlähetystössä siis nähtiin Itä-Saksan johdon olevan ajastaan jälkeenyäännyt ja kykenemätön toteuttamaan tarvittavia uudistuksia. Raportissa viitattiin Gorbatšovin antamiin lausuntoihin, joiden mukaan Berliinin muuri ja Saksan jako eivät välttämättä olisi pysyviä. Raportissa huomautettiin myös itäsaksalaisten huomanneen nämä lausunnot. Kansalaisten havahtumisen esiin nostamisella on kenties pyritty viestimään, että paine valtion poliittista johtoa kohtaan saattaisi olla kasvamassa.

Toisaalta Berliinin suurlähetystö totesi jo huhtikuussa 1989 valtion johdon olevan sisäisesti jakautunutta ja tämän näkyvän erityisesti suhtautumisessa Saksojen lähentymiseen.⁶² On huomattava, että raportissa puhuttiin Saksojen lähentymisestä, ei jälleenyhdistymisestä. Lähentyminen itsessään sisältää oletuksen kahden valtion säilymisestä. Raportin pohjalta voi päätellä, että ainakin osa Itä-Saksan valtionjohdosta oli valmis läheisempään kanssakäymiseen Saksojen välillä, mutta sillä ehdolla, että Itä-Saksan sosialistinen valtio säilyisi. Johdon hajaannusta on korostanut myös James J. Sheehan, joka kansan aktiivisuuden ohella nostaa Itä-Saksan romahduksen syyksi eriävät näkemykset sosialismin suunnasta sekä poliittisen opportunistin Itä-Saksan hallinnon sisäpiireissä.⁶³

⁶¹ ”SLT:n kansainvälispoliittisesta tilanteesta toukokuun alussa 1989”, 16.5.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 tammikuu–toukokuu, UMA.

⁶² ”Saksojen välisissä suhteissa kireys vähenemässä”, 17.4.1989 Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁶³ Sheehan 2009, 55.

Tanner arvioi elokuussa 1989, että Itä-Saksassa tulisi löytää keinot muuttohalukkuuden perussyiden poistamiseksi. Tanner arvioi, että ”tämä vaatisi SDT:n poliittisen järjestelmän uudistamisen joko sosialismin puitteissa tai pitemmälle menevästikin, koska jatkaminen nykyisellään ei saa enää tukea edes Neuvostoliitosta”.⁶⁴ Raportti on paljonpuhuva, koska siinä käy ilmi sekä se, ettei suurlähettiläs nähnyt sosialismin säilymistä ainoana mahdollisena vaihtoehtona Itä-Saksalle kuin myös hänen näkemyksensä siitä, kuinka merkittävä Neuvostoliiton asema sosialistisen järjestelmän takaajana oli sen säilymiselle. Tanner myös totesi, että ”Saksan jälleenyhdistymispelko on SDT:n liberalisointikehityksen eräänä jarruna”. Suurlähettiläs osasi siis jo tuolloin nähdä, kuinka poliittisten uudistusten liikkeelle sysääminen voisi päätepisteessään johtaa Saksojen yhdistymiseen.

Elokuussa 1989 Bonnin suurlähetystön raportissa kerrottiin SED-puolueen pääideologi Otto Rheinholdin todenneen radioesitelmässään sosialismin olevan Itä-Saksan identiteetin keskeinen osa. Hän vertasi Itä-Saksaa muihin sosialistisiin maihin ja totesi niiden rakentuvan selvemmin kansallisuuspohjalle ja olevan kykeneviä säilymään myös kapitalistisessa järjestelmässä. Jakautuneen Saksan itäisen osan Rheinhold kuitenkin totesi saavan oikeutuksen olemassaololleen vain ideologiansa kautta: kapitalistisen Länsi-Saksan rinnalla ei voisi olla toista kapitalistista Saksaa.⁶⁵ Raportoidusta puheesta käy ilmi, että Bonnin suurlähetystöllä oli olemassa arvio siitä, että sosialistisen järjestelmän huojuminen johtaisi lopulta myös Itä-Saksan valtion olemassaolon päättymiseen.

Lokakuun 1989 alun raportissan Berliinin suurlähettiläs Tanner toi esiin näkemyksensä Itä-Saksan johdon ja järjestelmän tilasta. Hänen arvionsa mukaan Itä-Saksassa tehdyt poliittiset uudistukset olivat riittämättömiä. Tanner arvosteli hyvin suorasanaisesti sosialistisessa suunnitelmataloudessa pitäytymistä. Syyksi Itä-Saksan pysähtyneisyydelle hän nimesi vallan keskittymisen liian pitkäksi aikaa samojen ihmisten käsiin. Tanner korosti uudistusten puutteen vaikutusta kansan tyytymättömyyteen ja runsaaseen maastamuuttoon.⁶⁶ Tanner siis näki kansalaisten maastamuuton olleen suora seuraus sosialistisen järjestelmän joustamattomuudesta. Samaan arvioon on päätenyt myös historioitsija ja toimittaja Katja

⁶⁴”SDT:n maastamuuttopaineiden lisääntymisen syistä”, 21.8.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁶⁵ ”Kaksi Saksaa - kaksi puhetta: Eppler Bonnissa, Stolpe Berliinissä”, 26.6.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

⁶⁶ ”Saksan demokraattisen tasavallan neljä vuosikymmentä”, 2.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

Hoyer, joka on arvellut Itä-Saksan johdon joustamattoman suhtautumisen kansasta nousseisiin muutoshaluihin olleen merkittävä syy Itä-Saksan romahdukselle.⁶⁷

Vielä Honeckerin sivuun siirtymisen jälkeen ja tämän perintöprinssiksi tituleeratun seuraajan Egon Krenzin noustua valtaa lokakuussa Berliinin lähetystön raportissa todettiin Krenzin vakuuttaneen, että ”sosialismi Saksan maaperällä pysyy eikä sille ole vaihtoehtoja”.⁶⁸ Hyvin samankaltainen viesti välittyi myös Berliinin raportista, jossa kansankamarin kerrottiin ottaneen Saksojen jälleenyhdistymiseen hyvin kielteisen linjan. Raportissa todettiin, ettei Itä-Saksassa luovuttaisi sosialismista vaan sitä pyrittäisiin kehittämään.⁶⁹ Tämä raportti on mielenkiintoinen, kun sitä peilaa Arto Tannerin aiempaan raporttiin, jossa Tanner jo elokuussa arvioi, ettei sosialismi mahdollisesti tulisi säilymään Itä-Saksassa. Tästä saa sen kuvan, että Suomen suurlähettiläs oli arvioissaan pidemmällä ja lähempänä totuutta kuin itse Itä-Saksan johtaja. Toisaalta on mahdollista, että Tannerin arvio on perustunut enemmän realismiin ja Krenzin puheet toiveajatteluun ja että Krenzin todelliset arviot Itä-Saksan tulevaisuudesta eivät ole tulleet ilmi hänen julkisissa esiintymisissään.

Berliinin suurlähetystön laajassa raportissa marraskuulta 1989 arvioitiin Itä-Saksassa tapahtunutta käännettä vauhdittaneen myös valtion talouden ajautuminen kriisiin sen harjoittaman talouspolitiikan ja muiden sosialistimaiden talousvaikeuksien seurauksena. Raportissa viitataan suoraan sosialistisen suunnitelmatalouden toimimattomuuteen ja valtionjohdon haluttomuuteen myöntää asiaa. Koska suunnitelmatalous on aivan sosialistisen valtiojärjestyksen ytimessä oleva asia, voidaan sanoa Berliinin lähetystön nähneen ongelmien ytimessä itse järjestelmän.⁷⁰ Historiantutkimus on myöhemmin korostanut erityisesti Itä-Saksan velkaantumisen vaikuttaneen merkittävästi Itä-Saksan romahdukseen.⁷¹ Voidaan siis todeta, että Berliinin suurlähetystö oli talouden merkitystä arvioidessaan oikeassa.

3.2 Taipumaton kommunistinen puolue

Bonnin suurlähetystön toukokuussa 1989 lähettämässä raportissa arvioitiin kommunistisen puolueen (SED) jäsenistön olleen hajanaisempi kuin milloinkaan aiemmin. Raportissa

⁶⁷ Hoyer 2023, 477–478.

⁶⁸ ”SDT:n sisäpolitiikka; Egon Krenz; uusi puoluejohtaja”, saapunut 19.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁶⁹ ”SDT:n kansankamarin 12. istunto, hallituksen ohjelma ja kokoonpano”, saapunut 17.11.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁷⁰ ”Tilanne SDT:ssa; Välitase”, 27.11.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁷¹ Muun muassa Taylor 2008, 469–470.

todettiin puolueen sisällä olleen käynnissä ”kiihkeää ajatustyötä”, jonka tarkoitus oli hallitun muutoksen aikaan saaminen puoluejohtaja Honeckerin jälkeiselle ajalle.⁷² Raportista käy ilmi kaksi merkittävää asiaa; Ensinnäkin aiemmin hyvin monoliittinen puolue oli Bonnin suurlähetystön arvioiden mukaan hajaantumassa, minkä voidaan johtajakeskeiseen yksipuoluejärjestelmään perustuvassa yhteiskunnassa katsoa enteilleen järjestelmän huojumista. Toisekseen raportista käy ilmi, että puoluetta yksinoikeudella johtaneen Erich Honeckerin valtakauden arveltiin Bonnissa olevan tulossa päätepisteeseen jo useita kuukausia ennen kuin Honecker todellisuudessa siirrettiin sivuun.

Bonnin raportissa kesäkuulta 1989 raportoitiin Länsi-Saksan sosialidemokraattisen puolueen periaatekomission johtavan jäsenen, professori Erhard Epplerin kertoneen näkemyksiään SED:n tilasta. Hänen mukaansa puolueen ”yli-ikäinen” ja ”Stalinin hengessä kasvanut” johtoryhmä ei ollut kykenevä kohtaamaan muuttuneen Itä-Euroopan haasteita. Hän myös totesi tyytymättömän kansan vieraantuneen valtion johdosta.⁷³ Elokuussa Bonnin suurlähetystö myös raportoi Länsi-Saksan liittokansleri Helmut Kohlin todenneen lehdistötilaisuudessa näkemyksensä siitä, kuinka SDT:n johto eli vielä tuossa kohtaa yksinoikeudella kommunistinen puolue oli vastuussa tilanteen kehityksestä viitaten tällä alati kasvaneeseen muuttovirtaan idästä länteen.⁷⁴ Itä-Saksan hallinto puolestaan syytti Suomen edustustojen raportoinnin perusteella muuttovirrasta hyvin pitkään Länsi-Saksaa.

Juuri ennen Berliinin muurin murtumista Berliinin suurlähetystön asiainhoitaja Hannu Toivola arvioi raportissaan, ettei puolueenjohtajalla Krenzillä ollut kansan luottamusta, mikä kävi ilmi mielenosoittajien ja ”jaloillaan äänestäjien” eli maasta pois muuttavien toiminnasta.⁷⁵ Samaan arvioon päätyivät myös Länsi-Berliinin pääkonsuli Erkki Kivimäki sekä Bonnin suurlähettiläs Antti Karppinen raporteissaan.⁷⁶ Nämä kommentit ovat mielenkiintoisia, koska ne sisältävät oletuksen siitä, että johtajan henkilökohtaisella asemalla olisi suurin vaikutus siihen, miten kansalaiset suhtautuvat valtioonsa. Tämä viittaa siihen, että

⁷² ”Saksojen väliset suhteet; kesäkuun alussa 1989”, 16.5.1989, Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 tammikuu–toukokuu, UMA.

⁷³ ”Kaksi Saksaa - kaksi puhetta: Eppler Bonnissa, Stolpe Berliinissä”, 26.6.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

⁷⁴ ”Saksojen väliset suhteet; muuttovirta Saksan demokraattisesta tasavallasta Saksan liittotasavaltaan”, saapunut 24.8.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

⁷⁵ ”Puoluejohtaja Krenz vierailu Moskovaan”, 3.11.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁷⁶ ”Muurin länsipuolelta katsoen”, 30.10.1989. Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA. ”Saksan kysymys; EC-EFTA ja pienet sos. maat”, 18.9.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

Toivola, Kivimäki ja Karppinen tarkastelivat Itä-Saksan kehitystä yhä aivan muurin murtumista edeltäneinä viikkoina autoritääriselle järjestelmälle ominaisen ajattelutavan kautta, jossa keskiössä on nimenomaan johtaja. Toivola ei myöskään kyseenalaistanut itse järjestelmää vain ainoastaan sen yhden osan, heikon johtajan.

Muurin murruttua Bonnin suurlähetystön ministerineuvos Rauno Vierimö arvioi, että SED tulisi pian joutumaan tilanteeseen, jossa sen olisi pakko luopua valtamonopolistaan. Puolueen tilannetta taustoitettiin sen uuden puheenjohtajan Egon Krenzin heikolla menestyksellä. Raportissa arvioitiin, ettei Krenzillä ollut Neuvostoliiton tukea.⁷⁷ Jälkikäteen arvioiden Vierimö näyttää olleen arviossaan täysin oikeassa. Journalisti ja kirjailija Victor Sebestyen on arvioinut Krenzin olleen epämieluisa johtajavalinta etenkin Mihail Gorbatsoville, jonka näkemyksen mukaan Krenz ei ollut riittävän uudistusmielinen eikä irtisanoutunut riittävän selkeästi edeltäjänsä harjoittamasta politiikasta.⁷⁸

Länsi-Berliinin pääkonsulivirasto totesi loppuvuonna 1989 kommunistisen puolueen monopolin murtuneen ja arvioi, että koko Itä-Saksan yhteiskunnallinen järjestelmä tultaisiin uusimaan.⁷⁹ Pääkonsulivirasto myös arvioi melko raaoin sanankääntein puolueen toimintaa päivä Berliinin muurin murtumisen jälkeen. Uusien matkustusvapauksien väitettiin olleen SED:n myöhäinen yritys ostaa kansan kannatus puolelleen.⁸⁰ Tämä on yksittäisenä kannanottona ehkäpä jyrkin lausunto, jonka suomalaiset virkahenkilöt tarkasteltuna ajankohtana kommunistisesta puolueesta antoivat. Myös historioitsija Katja Hoyer on painottanut joulukuussa 1989 tapahtunutta SED:n valtamonopolin purkautumista arvioidessaan Itä-Saksan romahdukseen johtaneita syitä. Tuolloin puolue joutui muun muassa luopumaan sen perustuslain takaamasta valta-asemasta ja suostumaan vapaiden vaalien järjestämiseen. Samalla päättyi myös käytäntö, jossa SED:n puheenjohtaja oli toiminut de facto maan johtajana.⁸¹

Myöhemmin joulukuussa Berliinin suurlähetystö raportoi SED:n irtisanoutuneen stalinismista ja pyytäneensä sitä anteeksi, mutta jatkavan silti toimintaansa sosialismin pohjalta ja torjuvansa Saksojen jälleenyhdistymisen mahdollisuuden. Samassa raportissa kuvailtiin Itä-

⁷⁷ ”SDT:n tapahtumat; Bonnillaisia näkemyksiä taustasta, yhteistyöstä, jälleenyhdistymisestä ja Euroopasta”, 27.11.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

⁷⁸ Sebestyen 2009, 345.

⁷⁹ ”SDT:n tilanne”, 20.11.1989, Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA. ”BRDDR”, 5.12.1989. Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA.

⁸⁰ ”SDT:n matkustusvapaudet; reaktioita Länsi-Berliinissä”, saapunut 10.11.1989. Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA.

⁸¹ Hoyer 2023, 508–510.

Saksan vastavalitun pääministeri Modrow'n todennen jälleenyhdistymisen olevan ”anakronismi, jonka käytöstä tulisi luopua, koska sen käyttö herättää suursaksalaisen sovinismin pelkoja”.⁸² Modrow viittasi sanoillaan selvästi Saksan fasistiseen historiaan ja siitä jääneisiin negatiivisiin mielikuviin liian suuren ja vahvan Saksan seurauksista Euroopalle. Modrow siis esitti populistisesti sosialistisen Itä-Saksan säilymisen fasismin vaihtoehtona. Raportista kävi ilmi pääministerin näkemys siitä, ettei tiukan ortodoksisesta ideologiasta luopuminen automaattisesti tarkoittaisi Itä-Saksan valtiollisen olemassaolon päättymistä.

Maaliskuussa 1990 Berliinin suurlähetystön raportissa SED:n kerrottiin menettäneen valta-asemansa Itä-Saksan ensimmäisissä vapaissa vaaleissa. Raportissa todettiin, etteivät SED:n vetoomukset ”sosiaalisen turvallisuuden” ja ”SDT:n omaleimaisuuden” säilyttämisestä vedonneet äänestäjiin. Vaalitulokset, jossa oikeistopuolue CDU vei selvästi voiton, nähtiin kansan kannatuksena Saksojen nopealle jälleenyhdistymiselle.⁸³

Mielenkiintoista on, ettei Berliinin suurlähettiläs Arto Tanner käsitellyt hyvin kattavassa loppuraportissaan ”Hyvästi DDR” lainkaan sosialistisen puolueen tai itse järjestelmän vaikutusta Saksojen jälleenyhdistymiseen johtaneessa kehityksessä. Tanner nosti raportissaan esiin erityisesti kansan roolia, sekä seuraavassa luvussa käsiteltävää Erich Honeckerin ja Gorbatsšovin henkilökohtaista vaikutusta, mutta ei puoluetta tai poliittista liikettä laajemmin.

Kuitenkin Suomen edustustot Saksassa vaikuttavat antaneen sosialistisen järjestelmän rapautumiselle ja kommunistisen puolueen epäonnistumiselle erityistä painoarvoa arvioidessaan Saksan murrokseen johtaneita syitä. Erityisesti huomio kiinnittyi puolueen ja järjestelmän kyvyttömyyteen täyttää kansalaisten tarpeita. Esiin nousivat järjestelmään sisäänkirjoitetun suunnitelmatalouden haasteet ja niiden kumuloituminen Itä-Euroopan kommunistisen blokin sisällä. Toisaalta luvussa 2 kävi ilmi Berliinin suurlähetystön arvio juuri aineettomien syiden kuten kansalaisoikeuksien merkittävästä vaikutuksesta kansan tyytymättömyyteen. Merkillepantavaa on myös se, kuinka raporteista syntyy kuva puolueen aseman asteittaisesta murtumisesta, mutta samalla annetaan ymmärtää, että vasta puolueen valta-aseman romahdus demokraattisissa vaaleissa mahdollisti Saksojen jälleenyhdistymisprosessin liikkeellelähden.

⁸² ”Sosialistisen yhtenäisyyspuolueen (SED) ylimääräinen puoluekokous 8.12.1989”, 11.12.1989 Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁸³ ”SDT:n kansankamarivaalit, ensiarvioita”, 19.3.1990. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

4 Erimieliset kommunistijohtajat

Kolmas tässä tutkielmassa käsiteltävä teema, jonka kautta Suomen edustustot Saksassa raportoivat ja arvioivat Itä-Saksan kehitystä ovat kommunistiset johtajat Erich Honecker ja Mihail Gorbatšov. Erich Honecker toimi Itä-Saksan kommunistisen puolueen SED:n pääsihteerinä vuosina 1971–1989. Mihail Gorbatšov taas oli Neuvostoliiton johtaja vuodesta 1985 aina Neuvostoliiton hajoamiseen asti. Gorbatšov muistetaan erityisesti tämän toteuttamista glasnost ja perestroika -nimisistä uudistuksista⁸⁴.

4.1 Honecker – muuriin sidottu mies

Tutkija Frederick Taylor on todennut Berliinin muuria käsittelevässä teoksessaan Berliinin muurin olleen Erich Honeckerin elämän ja uran tärkein tehtävä.⁸⁵ Myös Suomen edustustot Saksassa korostivat raporteissaan hänen vaikutustaan. Tämän vuoksi Honeckerin käsitteleminen Berliinin muurin murtumisen ja Itä-Saksan sosialistisen järjestelmän romahtamisen yhteydessä on luontevaa. Merkilläpantavaa on, että Honeckerin toimintaa Itä-Saksan järjestelmän kaatumiseen vaikuttaneena voimana arvioidaan huomattavasti vähemmän Bonnin kuin Berliinin suurlähetystössä.

Honecker sairastui vakavasti kesällä 1989.⁸⁶ Myös Suomen edustustot niin Itä- kuin Länsi-Saksassakin kiinnittivät raporteissaan huomiota Itä-Saksan johtajan terveydentilaan. Bonnissa oltiin huolissaan erityisesti yksinvaltaisen järjestelmän johtajan sairastumisen vaikutuksista Itä- ja Länsi-Saksan välisten suhteiden hoitoon. Sekä idän että lännen raporteissa kuitenkin uskottiin Honeckerin säilyttävän valta-asemansa.⁸⁷

Jonkinlaisen käänteen Honeckerin aseman raportoinnissa voi nähdä tapahtuneen SED:n 40-vuotisjuhlien aikaan. Berliinin suurlähetystö huomautti, että ”Honecker ei juhlapuheessaan tuonut esille mitään suoranaisesti uudistuksiin viittaavaa syyttäen SDT:n viimeaikaisista

⁸⁴ Perestroikalla tarkoitetaan Gorbatšovin Neuvostoliitossa aloittamia taloudellisia uudistuksia, joiden tavoitteena oli talouden tehostaminen ja taloudellisen kanssakäymisen lisääminen lännen kanssa. Glasnostilla puolestaan tarkoitetaan avoimuutta, jolla Gorbatšov pyrki lisäämään poliittisen päätöksenteon ja hallinnon läpinäkyvyyttä. Ritvanen 2021, 32.

⁸⁵ Taylor 2008, 181.

⁸⁶ Sebestyen 2009, 315.

⁸⁷ ”SDT:n johtajan Erich Honeckerin terveydentilasta”, 7.8.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA. ”SDT:n johto vaikeuksissa Honeckerin sairauden takia?”. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA. ”Bonn Brysselin ja Bushin jälkeen; vaikutelmia ja johtopäätöksiä”, 5.6.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

tapahdumista voimakkaasti Saksan Liittotasavaltaa”.⁸⁸ Raportista saa sen kuvan, että siinä pyritään epäsuorasti vihjaamaan, Honeckerin pyrkineen löytämään syyllisiä epäsuotuisaan suuntaan kehittyneeseen Itä-Saksan tilanteeseen kaikkialta muualta kuin itsestään. Samassa yhteydessä arvioitiin jälleen Honeckerin terveydentilaa todeten Honeckerin vaikuttaneen hyvävointiselta, minkä katsottiin myös tehneen spekulatiot hänen seuraajastaan epäajankohtaisiksi.⁸⁹ Raportissa myös todettiin Gorbatsšovin neuvotelleen kahden kesken Honeckerin kanssa kuin myös koko SED:n politbyroon kanssa. Gorbatsšovin raportoitiin tuoneen keskusteluissa esiin uudistusten välttämättömyyden. Raportissa viitataan lähteenä Gorbatsšovin antamaan lausuntoon, jonka tämä oli antanut palattuaan Berliinin matkaltaan takaisin Moskovaan.⁹⁰

Honecker syrjäytettiin SED:n johdosta ja siten myös Itä-Saksan valtionpäämiehen paikalta lokakuussa 1989.⁹¹ Bonnin suurlähetystössä Honeckerin syrjään siirtymistä ja uuden johtajan Egon Krenzlin valtaannousua kuvailtiin seuraavasti: “Monet seikat viittaavat siihen, ettei DDR:n kehitys tule olemaan poikkeuksellinen sen liittolaisten kehitysmallista. Vanhaa stalinistia seuraa väliaikaisratkaisu, joka vaatii lyhyehkön ajan kuluttua johtoon uudistajaa.”⁹² Vanhalla Stalinistilla viitattiin Honeckeriin ja tämän vanhaksi käyneeseen ideologiaan. Merkillepantavaa on myös Bonnin suurlähetystön näkemys, jonka mukaan Itä-Saksan kehitys tulisi noudattamaan muiden niin sanotun itäblokin maiden kehitystä. Vuoden 1989 lopulla osa itäblokiista (muun muassa Unkari ja Puola) olivat jo siirtyneet tiukan ortodoksisesta sosialismista selvästi uuteen aikakauteen, jossa valtiot hakivat paikkaansa idän ja lännen välissä ja tavoittelivat markkinatalouteen siirtymistä. Raportista saa sen kuvan, että Honeckerin valta-asema nähtiin uudistuksia estävänä tekijänä ja että sen murenemisen myötä käyntiin lähtenyt kehitys mahdollisti laajemmat yhteiskunnalliset murrokset.

Sekä Berliinin että Bonnin suurlähetystö arvioivat Honeckerin painavan poliittisen perinnön vaikuttaneen merkittävästi tämän seuraajan epäonnistumiseen.⁹³ Bonnin raportissa käsiteltiin Itä-Saksan puolella käynnissä ollutta SED:n puoluekokousta. Raportissa Neuvostoliiton

⁸⁸ SDT uudelle vuosikymmenelle” 9.10.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ritvanen 2021, 79. Hoyer 2023, 498–499. Sebestyen 2009, 340–341.

⁹² ”DDR:n johtajavaihdokset; ensireaktioita liittotasavallassa”, 19.10.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

⁹³ ”Epävarmuus SDT:ssä lisääntyy”, 4.12.1989, Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

kommunistisen puolueen kerrottiin lähettäneen puoluekokoukseen sähkeen, jossa arvosteltiin ”säälimättömästi” edellisen puoluejohdon ”rikollista” toimintaa ja lopuksi toivotettiin SED:n kommunistiselle liikkeelle ”puhdistavaa myrskyä”.⁹⁴

Vuoden 1989 lopun jälkeen suurlähetystöjen raportoinnissa oli pitkä tauko, jonka aikana Honeckerin roolia Itä-Saksan romahduksen osatekijänä ei nostettu esiin. Arviot Honeckerin roolista palasivat vasta vuoden 1990 lopulla, jolloin suurlähettiläs Arto Tanner kirjoitti laajan loppuraportin otsikolla ”Hyvästi DDR”. Tanner arvioi raportissaan myös Honeckerin ja Gorbatsšovin välisiä henkilösuhteita ja pohti, missä määrin Honeckerin itsepäinen haluttomuus toteuttaa Gorbatsšovin ajamia uudistuksia vaikutti tämän aseman murenemiseen ja Itä-Saksan kaatumiseen.⁹⁵ Tannerin raportista saa kuvan, että Honeckerin ajautuminen syrjään johtui yhtäältä tämän halusta tarrautua kiinni ”oikeaksi” kokemaansa versioon sosialismista ja toisaalta siitä, ettei Gorbatsšov Itä-Euroopan sosialistisen blokin johtajana enää uskonut Honeckerin edustamaan suuntaukseen. Toisaalta voidaan myös todeta, ettei Honeckerin ”oikeaoppisuus” lopulta maksanut tälle vain omaa uraa ja asemaa Itä-Saksan johtajana vaan koko valtion olemassaolon.

Tanner arvioi Honeckerin merkittävimmiksi epäonnistumisiksi etenkin Itä-Saksan ongelmista vaikenemisen ja talouden heikon tilan. Lisäksi hän totesi, että ”Honeckerin keskeisiä tavoitteita oli luoda DDR:lle kestävä oma valtiollinen identiteetti ainoana saksalaisena työläisten ja talonpoikaan valtiona”. Myös tässä Tanner näki Honeckerin epäonnistuneen.⁹⁶ Raportissa on havaittavissa mielenkiintoista yhteneväisyyttä luvussa 3.1 esiteltyyn Bonnin suurlähetystön raportoimaan arvioon siitä, ettei Itä-Saksan valtion olemassaololle löytyisi oikeutusta, mikäli sen sosialistinen järjestelmä lakkaisi olemasta. Berliinin raportin perusteella myös itse Honecker arvioi samoin ja pyrki tämän vuoksi peittelemään järjestelmän ongelmia, mikä lopulta johti entistä pahempiin vaikeuksiin.

Loppuraportissaan lokakuulta 1990 suurlähettiläs Tanner palasi vielä kerran myös Honeckerin terveydentilaan. Tanner nimesi Honeckerin sairastumisen yhdeksi syyksi ”paineen purkautumiselle” Itä-Saksassa. Hänen mukaansa maan johto ei pystynyt reagoimaan kansan tyytymättömyyteen riittävän nopeasti Honeckerin sairauden vuoksi.⁹⁷ Myös Victor Sebestyen

⁹⁴ ”Saksan kysymys ja tilanne Berliinissä 17.12.1989”, 18.12. saapunut. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

⁹⁵ ”Hyvästi DDR”, 1.10.1990, Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

on korostanut jälkikäteen Honeckerin sairastumisen ja sitä seuranneen hallinnon lamaantumisen vaikuttaneen merkittävästi kansan mielenilmausten ja maastapakojen riistäytymiseen hallinnon käsistä.⁹⁸ Hyvin samanlaiseen analyysiin päätyi myös Bonnin suurlähetystö jo vuoden 1989 lopulla. Bonn nosti sairastumisen ohella keskiöön Honeckerin kieltäytymisen tekemästä uudistuksista sekä valtion johdon sisäisen valmiuden syrjäyttää vanha johtaja.⁹⁹ Raportissa myös luotiin vahva yhteys tässä tutkielmassa arvioitavien poliittisten johtajien, sosialistisen järjestelmän ja tyytymättömän kansan välille.

4.2 Gorbatšov – rohkea uudistaja

Suomen edustustojen raportoinnissa Saksan murroksen lähde on paikannettavissa Neuvostoliiton johtajaan Mihail Gorbatšoviin ja tämän toteuttamiin uudistuksiin. Kesäkuussa 1989 Bonnin suurlähetystö lähetti ulkoministeriöön Gorbatšovin Bonnin vierailua käsitelleen raportin, jossa Neuvostoliiton todettiin ensimmäistä kertaa historiansa aikana sitoutuneen kunnioittamaan ihmisoikeuksia ja kansojen itsensä määräämisoikeutta. Tapahtunutta kuvattiin ”historialliseksi edistysaskeleeksi” ja ”täyskäännökseksi”. Samassa raportissa arveltiin Neuvostoliiton myös luopuneen kokonaan Brezhnevin opista¹⁰⁰ ja kerrottiin Länsi-Saksan hallinnon arvioista, joiden mukaan Moskova ei olisi enää pitänyt Euroopan status quota lopullisena viitaten tällä sekä kylmän sodan kahtiajakoon että Berliinin muuriin.¹⁰¹

Myös pääkonsuliviraston lokakuussa 1989 lähettämässä laajassa raportissa korostettiin Gorbatšovin panosta Itä-Saksan kehitykseen. Raportissa Gorbatšovin rooli nousi esille ei niinkään toimijuuden vaan toimimattomuuden kautta. Raportissa todettiin Gorbatšovin vakuuttaneen, ettei Neuvostoliitto tulisi enää puuttumaan Itä-Euroopan maiden sisäisiin asioihin tai kehitysvalintoihin. Raportin kirjoittaja, pääkonsuli Erkki Kivimäki kuitenkin epäili, ettei Neuvostoliitto olisi kuitenkaan valmis muuttamaan Saksa-politiikkaansa, paitsi jos Neuvostoliitto saisi siitä korvaukseksi sopivan hinnan.¹⁰² Kivimäen raportissa voidaan nähdä melko selkeä vihjaus siihen suuntaan, että Gorbatšovilla olisi ollut (Neuvostoliiton

⁹⁸ Sebestyen 2009, 315–316.

⁹⁹ ”SDT:n tapahtumat; Bonnilaisia näkemyksiä taustasta, yhteistyöstä, jälleenyhdistymisestä ja Euroopasta”, 27.11.1981, Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

¹⁰⁰ Brezhnevin opilla tarkoitetaan Neuvostoliiton 1960-luvun lopulta harjoittamaa politiikkaa, jolla se pyrki estämään vaikutusvallassaan olleiden Varsovan liiton maiden siirtymisen liberaalimpaan tulkintaan sosialismista ja näin säilyttämään niin kutsutun itäblokin yhtenäisyyden ja oman valta-asemansa siinä. Stone 2014, 94–98.

¹⁰¹ ”Gorbatšovin vierailun päätyttyä; Bonnilaisia kommentteja”, 19.6.1989. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1989 kesäkuu–joulukuu, UMA.

¹⁰² ”Muurin länsipuolelta katsoen” 30.10.1989. Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA.

heikentyneen talouden vuoksi) halukkuutta vaihtaa Neuvostoliiton tiukka ote Itä-Saksasta sen omaa vakautta tukeviin myönnytyksiin ja taloudelliseen apuun lännen suunnasta.

Gorbatšov myös arvosteli SED:n johdon ja Honeckerin toimintaa SED:n 40-vuotisjuhlilla. Gorbatšovin SED:n johdolle kohdistamat sanat ”ken tulee liian myöhään, häntä elämä rankaisee” koettiin Suomen Berliinin suurlähetystössä erityisen kohtalokkaiksi.¹⁰³ Samat sanat pani merkille myös Länsi-Berliinin pääkonsulivirasto, joka raportissaan totesi SED:n nyt ”tuntevan sanonnan totuuden kaikkine seuraamuksineen”¹⁰⁴ Tämä luo käsitystä siitä, että suurlähetystössä uskottiin mielenosoitusten ja muuttovirran lopulta kääntyvän sosialistisen valtion tappioksi. Mielenkiintoista on myös se, että Juha-Matti Ritvanen väittää väitöskirjassaan, etteivät suomalaiset diplomaatit olisi tienneet Gorbatšovin Honeckeriin kohdistamasta kovasta arvostelusta.¹⁰⁵ Nämä raportit kuitenkin osoittavat suomalaisdiplomaattien olleen tietoisia Gorbatšovin sanoista ja Honeckerin aseman horjumisesta jo tapahtuma-aikaan.

Erityisen selväksi suomalaisten näkemys Gorbatšovin merkityksestä käy suurlähettiläs Arto Tannerin Berliinin muurin murtumispäivänä kirjoittamasta raportista. Tanner aloitti raporttinsa toisen virkkeen sanoilla ”kaiken takana on Neuvostoliitossa Gorbatšovin johdolla tapahtunut kehitys”.¹⁰⁶ Tanner siis arvioi Berliinin muurin murtumisen takana olleen Gorbatšovin uudistuspolitiikan, joka lopulta saavutti myös Itä-Saksan. Raportissa myös arvioitiin, että Gorbatšovin SED:n 40-vuotispäivillä pitämä puhe sai kansan vakuuttuneeksi siitä, ettei Neuvostoliitto tulisi puuttumaan Itä-Saksan sisäiseen kehitykseen. Tämän katsottiin antaneen rohkeutta muutosta ajaneille voimille, joilla todennäköisesti tarkoitettiin itäsaksalaisia mielenosoittajia. Raportissa arveltiin juhlien tehneen Gorbatšoville aiempaakin selvemmäksi sen, ettei Honeckerista olisi toteuttamaan SDT:ssä tarvittavia uudistuksia.¹⁰⁷

Berliinin suurlähetystön raportoinnista käy ilmi myös, että Berliinin muurin jo murruttua Gorbatšov pyrki puheillaan palkitsemaan Itä-Saksaa sen toteuttamasta politiikasta muun muassa korostamalla, miten SDT:ssä toteutettu uudistuspolitiikka ”edelleen lisää SDT:n ja Neuvostoliiton kansojen välistä ystävyyttä”. Samaisessa raportissa Gorbatšov kuitenkin myös

¹⁰³ ”Hyvästi DDR”, 1.10.1990, Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

¹⁰⁴ ”SDT:n tilanne; Länsi-Berliinin pormestarin puhe Bundestagissa 8.11.1989”, 8.11.1989. Berliinin PKV, R-Sarja, 1989–1995, UMA.

¹⁰⁵ Ritvanen 2021, 78–79.

¹⁰⁶ ”Vallanvaihto SDT:ssä; syyt ja seuraukset”, 13.11.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

¹⁰⁷ Ibid.

raportoitiin todenneen, että ” Saksojen välisen rajan tulee pysyä koskemattomana, koska muutos Saksassa olisi ennakkotapaus ja johtaisi pian muihin rajan muuttamistoivomuksiin Euroopassa. Se olisi maanosan stabiliteetin loppu.”¹⁰⁸ Myös muun muassa Juho Ovaska on todennut Gorbatšovin vielä vuoden 1989 lopulla pitäneen ajatusta Saksojen yhdistymisestä Euroopan vakautta horjuttavana tekijänä.¹⁰⁹ Tämä osoittaa, ettei Gorbatšov ajamastaan uudistuspolitiikasta huolimatta tarkoitushakuisesti ajanut Saksojen yhdistymistä.

Tammikuussa 1990 Berliinin suurlähetystö kuitenkin arvioi Gorbatšovin kannan Saksojen lähentymistä kohtaan muuttuneen myönteisemmäksi. Raportissa siteerattiin Gorbatšovin *Neues Deutschland* -lehdelle antamaa lausuntoa, jossa Gorbatšov sanoi: ”Minusta näyttää, että saksalaiset sekä idässä että lännessä, samoin 4 vallan edustajat [eli toisen maailmansodan voittajat], ovat tiettyssä mielessä yhtä mieltä siitä, ettei periaatteessa kukaan koskaan aseta saksalaisten yhdistymistä kyseenalaiseksi.”¹¹⁰ Suomalaiset eivät raportissaan lisänneet Gorbatšovin lausunnon ohelle omaa analyysiansä sen merkittävydestä. Kuitenkin helmikuussa lähetetyssä raportissa todettiin selvästi, että Gorbatšovin myönteisellä suhtautumisella ”Saksojen kysymykseen” oli merkittävä vaikutus siihen, että Itä-Saksan pääministeri Modrow koki voivansa esittää Saksojen jälleenyhdistymistä.¹¹¹

Keväällä 1990 Gorbatšovia koskeva raportointi vaikuttaa muuttuneen. Raporteissa ei enää entiseen tapaan korostettu Gorbatšoviin myötävaikutusta Saksojen yhdentymiskehitykseen vaan ennemmin neuvostojohtajan vaatimuksia ja yhdentymisprosessille asettamia ehtoja. Erityisesti Gorbatšov vaikuttaa hidastaneen prosessia vaatimalla, että Saksojen yhdistymisen yhteydessä olisi tehtävä rauhansopimus, jolla sinetöitäisiin lopullisesti toisen maailmansodan lopputulos. Lisäksi Gorbatšoviin todettiin korostaneen, ettei yhdistyneen Saksan jääminen Natoon olisi hyväksyttävissä.¹¹² Samoin raporteissa korostui huoli Gorbatšovin aseman säilymisestä Neuvostoliitossa. Uudistusmielisen Gorbatšovin pysyminen vallassa nähtiin Saksan jälleenyhdistymisprosessin jatkumisen ehtona. Esimerkiksi Länsi-Saksan ulkoministeri Hans-Dietrich Genscherin raportoitiin sanoneen, että ”Gorbatšovia on tuettava,

¹⁰⁸ ”Puoluejohtaja Gysin keskustelu pääsihteeri Gorbatšovin kanssa”, saapunut 12.12.1989. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

¹⁰⁹ Ovaska 2023, 382–383.

¹¹⁰ ”Pääministeri Modrow’n vierailu Moskovaan 30.1.1990”, saapunut 31.1.1990. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

¹¹¹ ”Pääministeri Modrow’n ohjelma Saksojen yhdistämiseksi”, 5.2.1990. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

¹¹² ”Saksan kysymys; 2+4 neuvottelut; onko Moskova muuttanut kantaansa?”, 15.2.1990. Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1990 tammikuu–kesäkuu, UMA. ”Pääministeri Modrown vierailu Bonniin 13.–14.2.1990”, 13.2.1990. Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1988–1990, UMA.

koska Gorbatšov in jälkeen on kaaos ja anarkia”¹¹³. Suomen edustustojen raporteista piirtyy kuva, jossa Gorbatšov in vaikutus jälleenyhdistymisprosessiin nähtiin keväällä 1990 ristiriitaisena. Yhtäältä uudistusmielinen Gorbatšov nähtiin jälleenyhdistymisen takuumiehenä. Toisaalta raporteissa korostettiin Gorbatšov in vaatimuksia ja epäiltiin hänen pyrkineen toiminnallaan hidastamaan jälleenyhdistymisprosessia.

Jonkinlainen käänne kuitenkin tapahtui kesällä 1990. Suomen raporteissa painopiste alkoi siirtyä Länsi-Saksan liittokansleri Helmut Kohlin Gorbatšoville tarjoamaan taloudelliseen apuun. Bonnin suurlähetystön raportissa todettiin Neuvostoliitolle suunnatun taloudellisen avun nousseen jälleenyhdistymistä käsitelleiden neuvottelujen keskiöön. Samassa raportissa kuitenkin todettiin, ettei Neuvostoliitto ollut ostettavissa.¹¹⁴ Sama väite toistui raporteissa myös myöhemmin.¹¹⁵ Tässä on havaittavissa pieni ristiriita Bonn in suurlähetystön vuotta aiemmin esittämään arvioon siitä, että Gorbatšov olisi valmis muuttamaan Saksa-politiikkaansa sopivaa hintaa vastaan.

Ei voida sanoa, että Gorbatšov olisi ajanut Saksojen jälleenyhdistymistä. Päinvastoin, Gorbatšov vastusti sitä hyvin pitkään. Lopulta Gorbatšov kuitenkin taipui edistämään ennemmin kansojen itsemääräämisoikeutta kuin itäblokin säilymistä. Siitä huolimatta, ettei Gorbatšov varsinaisesti ajanut Saksojen jälleenyhdistymistä, voidaan hänen katsoa Suomen lähetystöjen raportoinnin perusteella myötävaikuttaneen prosessiin uudistuspolitiikallaan. Raportoinnin perusteella myös Neuvostoliiton heikko taloustilanne ja sen tulo julkisuuteen (jonka voidaan katsoa olleen Gorbatšov in uudistuspolitiikan tulos) vaikuttivat merkittävästi siihen, että Gorbatšov joutui myöntymään Saksan jälleenyhdistymiseen. Gorbatšov in arvellaan punninneen, että taloudellinen apu yhdistyneeltä Saksan Liittotasavallalta oli lopulta arvokkaampaa kuin Itä-Saksan säilyminen osana Neuvostoliiton vaikutuspiiriä. Läntisen talousavun merkitystä Gorbatšov in asenteen muutokselle on korostanut myös muun muassa James J. Sheehan artikkelissaan *The Transformation of Europe and the end of the Cold war*.¹¹⁶ Suomen lähetystöt onnistuivat siis jälleen Gorbatšov in ja Neuvostoliiton taloudellisen tilanteen merkitystä arvioidessaan paikantamaan muuttujan, jonka on myös jälkikäteen arveltu vaikuttaneen merkittävästi Itä-Saksan valtiollisen olemassaolon päättymiseen.

¹¹³ ”2+4-valtion neuvottelut Saksasta; bonnilaisia mielipiteitä”. 26.4.1990. Bonn in suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1990 tammikuu–kesäkuu, UMA.

¹¹⁴ ”Saksojen yhdyntymisen ulkoiset tekijät; 2+4 maan neuvottelut; ääri viivat alkavat hahmottua”, saapunut 15.5.1990. Bonn in suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1990 tammikuu–kesäkuu, UMA.

¹¹⁵ Bonn in suurlähetystön poliittiset raportit, R-Sarja, 1990 heinäkuu–joulukuu, UMA.

¹¹⁶ Sheehan 2009, 49–52.

5 Johtopäätökset

Suomen Bonnin ja Berliinin suurlähetystöjen raportoinnissa vuosilta 1989 ja 1990 voidaan erottaa kolme eri tekijää, joiden katsottiin olleen Berliinin muurin murtumisen ja Itä-Saksan sosialistisen valtion kaatumisen takana: 1) kaduilla mieltään osoittanut ja massoittain länteen paennut Itä-Saksan väestö, 2) Itä-Saksan tuhoon tuomittu kommunistinen järjestelmä ja puolue sekä 3) kahden sosialistisen suurvallan, Itä-Saksan ja Neuvostoliiton, johtajat Erich Honecker ja Mihail Gorbatšov.

Näiden kolmen osa-alueen tärkeyden painotukset hieman vaihtelevat riippuen raportista. Merkittäviä eroja edustustojen välillä ei kuitenkaan ole havaittavissa lukuun ottamatta Erich Honeckerin vaikutusta, jota analysoidaan huomattavasti enemmän Berliinin kuin Bonnin suurlähetystössä. Vaikka kyseessä ei olekaan määrällinen vaan laadullinen tutkimus, oli aineistossa myös havaittavissa, että kansan toimintaa ja Mihail Gorbatšoviin roolia käsitteleviä raportteja ja otteita oli löydettävissä eniten.

Mielenkiintoista on myös havaita, miten suurlähetystöt raporteissaan loivat syy–seuraus-suhteita kolmen käsitellyn teeman välille. Sosialistisen yhteiskunta- ja puoluejärjestelmän ja poliittisten johtajien suhde voidaan nähdä kaksisuuntaisena. Yhtäältä poliitikkojen voidaan nähdä toimineen sosialistisen järjestelmän heille asettamissa rajoissa. Raporteissa korostuu etenkin näkemys Honeckerista vanhakantaisen stalinismin tuotteena. Gorbatšovin puolestaan voidaan nähdä vaikuttaneen voimakkaasti Itä-Euroopan sosialismin uuteen suuntaan ja siten Itä-Saksassa tapahtuneeseen käänteeseen merkittävästi. Toisaalta järjestelmän (erityisesti taloudellisten) valuvikojen voidaan nähdä ajaneen Gorbatšov tilanteeseen, jossa järjestelmää oli uudistettava. Merkillepantavia ovat myös raportit, joissa korostettiin ennemmin Gorbatšovin passiivisuuden kuin aktiivisuuden vaikutusta Saksan kehitykseen.

Suomen edustustojen raportoinnin perusteella sekä poliittisten johtajien toiminta, että poliittisen järjestelmän kankeus voidaan nähdä kansan toimintaa innoittaneina tekijöinä. Poliittisen järjestelmän ongelmista nousevat esiin niin aineelliset kuin myös aineettoman pääoman puutteet itäsaksalaisten elämässä. Johtavista kommunistipoliitikoista Gorbatšoviin voidaan katsoa omalla uudistuspolitiikallaan antaneen kansalle rohkeutta toimia ja uskoa siihen, ettei kansan rauhanomaisia protesteja tulnaisi hajottamaan väkivaltaisesti ainakaan Neuvostoliiton toimesta. Honeckerin toiminnan vaikutus kansalaisten mielentilaan ja toimintaan vaikuttaa suomalaisten raporttien mukaan epäsuoremmalta.

Suomen edustustojen raportoinnin ja suomalaisten viranhaltijoiden tekemä analyysin vuosilta 1989–1990 voidaan nähdä olleen melko hyvin linjassa niiden tekijöiden kanssa, mitä historiantutkimus on tapahtumia jälkikäteen arvioidessaan nostanut Itä-Saksan murrosta selittäviksi tekijöiksi. Etenkin kansan roolia rauhanomaisissa vallankumouksissa ympäri Itä-Eurooppaa on korostettu laajalti.¹¹⁷ Kuten johdannossa käy ilmi, Suomen ulkomaanlähetystöjen toiminnan arviointi on tärkeää, koska ne käyttävän merkittävää tiedonvälityksellistä valtaa ja ovat osana määrittämässä sitä, millaisen tilannekuvan maailman tapahtumista Suomen ulkopoliittinen johto pystyy muodostamaan. Tässä tutkielmassa käsiteltyjen raporttien perusteella käy ilmi, että Suomen Saksan edustustot ainakin onnistuivat paikantamaan ja analysoimaan Itä-Saksan romahdukseen vaikuttaneita tekijöitä. Se, olivatko nämä kolme teemaa Suomen lähetystöille kokonaiskuvan hahmottamisen kannalta ne oikeat, on toinen kysymys, mutta se ei ole tämän tutkielman aiheenrajauksen sisällä arvioitavissa.

Suomen suurlähetystöjen arvioita Saksan tilanteesta on pidetty varovaisina.

Emeritusprofessori Martti Koskenniemi kuvaili Suomen edustustojen toimintaa seuraavasti Ylen *Maailmanpolitiikan arkipäivää* -ohjelmassa tammikuussa 2024:

Olin Suomen pysyvässä YK-edustustossa New Yorkissa – ja seurasin näitä tapahtumia sen ulkoasiainministeriön viestinnän kautta. Ja nyt kun ajattelen sitä viestintää, niin se oli hyvin sellaista varovaista ja minulla ei ollut sellaista käsitystä – –, että tässä nyt maailmanjärjestys on muuttumassa ja muuri kaatuu ja Euroopan geopoliittinen järjestelmä kokonaan muuttuu. Ja ehkä se kuvasi jotenkin sitä ulkopoliittisen johdon varovaisuutta. Siitähän on ollut jälkikäteen puhetta siitä, miten presidentti Koivisto hyvin varovaisesti tähän Neuvosto-Venäjän muutokseen suhtautui.

Ja mulle on jäänyt mieleen se, kun puhuin isäni kanssa, joka tietenkin edusti edellistä sukupolvea. Hän oli Helsingissä ja miten hän näki tämän eri tavalla kuin ulkoministeriön sisäinen viestintä silloin näki.

– – Ehkä siinä oli silloin ulkoasiainministeriöllä sellainen tilanne, että ei kyetty niiltä vanhoilta poluilta poistumaan, kun tulkittiin sitä, mitä oli tapahtumassa.¹¹⁸

Huolimatta siitä, että Suomen edustustot Saksassa onnistuivat tunnistamaan myöhemmin historiantutkimuksenkin tunnistamia tekijöitä, jotka vaikuttivat Itä-Saksan kehitykseen ja Saksojen jälleenyhdistymiseen, on myös Koskenniemen näkemys perusteltu. Suomen edustustojen raportointi on melko varovaista eikä sisällä kovinkaan rohkeita ennustuksia siitä, mihin Itä-Saksan vakautta horjuttavien tekijöiden vaikutus voisi lopulta johtaa. Tätä saattaa

¹¹⁷ Muun muassa: Sebestyen 2009, passim. Taylor 2008, 457–483.

¹¹⁸ Tuomaala ja Vaarakallio, 8.1.2024, 37:09–39:41.

selittää luvussa 1.4 esitelty Suomen pitkän linjan Saksa-politiikka. Erityisesti se varovaisuus, jota Suomi toteutti tunnustaessaan jakautuneen Saksan osat omiksi valtioikseen vasta 1970-luvulla, kieli pidemmän aikavälin taipumuksesta asettua ennemmin sivustaseuraajan rooliin kuin aktiiviseksi toimijaksi Saksan kehityksessä. Tämän taipumuksen voidaan katsoa heijastuneen myös edustustojen raportointiin vuosina 1989–1990.

Erityisesti jälleenyhdistymisen mahdollisuudesta puhuttiin vielä vuoden 1989 puolella hyvin säästeliäästi, myös Berliinin muurin jo murruttua ja idän ja lännen välisen fyysisen jaon päätyttyä. Toisaalta on havaittavissa, että Bonnin suurlähetystö kenties puhui jälleenyhdistymisen mahdollisuudesta hieman rohkeammin. Tätä voi selittää se, että Länsi-Saksassa Saksojen jälleenyhdistyminen oli kirjattu osaksi perustuslakia ja tämän vuoksi toistui muun muassa Bonnin poliittisissa raporteissa, joissa referoitiin länsisaksalaisten poliitikkojen puheita. Länsi-Saksassa toimineet suomalaisdiplomaatit olivat tästä syystä saattaneet tottua itäisiä kollegojaan paremmin mainintoihin jälleenyhdistymisestä osana poliittista retoriikkaa.

Juha-Matti Ritvanen on väitöskirjassaan todennut kommunismin luhistumisen Itä-Euroopassa sekä Saksojen jälleenyhdistymisen olleen yllätys presidentti Mauno Koivistolle.¹¹⁹ Tämä vahvistaa käsitystä siitä, etteivät Suomen Saksojen edustustot omalla varovaisella suhtautumisellaan Saksojen kehitykseen antaneet ulkoministeriölle tai muulle valtionjohdolle sellaista kuvaa, että Itä-Saksan romahdus voisi olla tulossa.

Tämän tutkielman tekemiseen käytetty aineisto oli hyvin laaja. Tutkielmassa on nostettu Suomen edustustojen Saksoissa vuosina 1989–1990 tapahtuneesta raportoinnista esiin vain muutama näkökulma. Muita mahdollisia tutkimuskohteita, joita kyseinen aineisto mahdollistaisi ovat muun muassa tapa, jolla raportoinnissa arvioidaan Länsi-Saksan ja sen poliitikkojen toimijuutta Saksojen yhdistymiskysymyksessä ja se, miten ulkovaltojen (erityisesti Ranska, Britannia, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto) toiminta ja intressit vaikuttivat yhdistymiskehitykseen. Raporteista löytyy myös paljon materiaalia, joka tarjoaisi aineksia analyysiin historian käytöstä Saksojen yhdistymisen yhteydessä (sekä puolesta että vastaan). Tutkimusta voisi kohdentaa erityisesti siihen, kuinka Saksojen yhdistymisprosessi nähtiin toisen maailmansodan keskeneräisen ratkaisun loppuun saattamisena.

¹¹⁹ Ritvanen 2021, 77, 82.

Lähteet

Arkistolähteet

Ulkoministeriön arkisto (UMA), Helsinki

Berliinin suurlähetystön poliittiset raportit

R-Sarja

1988–1990

Berliinin PKV:n poliittiset raportit

R-Sarja

1989–1995

Bonnin suurlähetystön poliittiset raportit

R-Sarja

1989 tammikuu–toukokuu

1989 kesäkuu–joulukuu

1990 tammikuu–kesäkuu

1990 heinäkuu–joulukuu

Tutkimuskirjallisuus

Corra, Mamadi ja David Willer. ”The Gatekeeper”. *Sociological Theory*, 20(2), 180–207.

<https://doi.org/10.1111/1467-9558.00158>

Eskola, Jari. ”Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat – Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta”. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*, toim. Raine Valli ja Juhani Aaltola. 4. painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 2015, 185–206.

Hoyer, Katja. *Muurin takana: Itä-Saksan historia 1949–1990*. Suomeksi kääntänyt Mari Janatuinen. Jyväskylä: Atena Kustannus ja Kustannusosakeyhtiö Otava, 2023.

Kalela, Jorma. *Historiantutkimus ja historia*. Hanki ja Jää. Helsinki: Gaudeamus ja Oy Yliopistokustannus University Press Finland, 2000.

Nevakivi, Jukka. *Ulkoasiainhallinnon historia 1918–1956*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1988.

Ovaska, Juho. *Hiljainen käänne: Suomen ulkopoliitiikan ja ulkopoliittisen päätöksenteon murrokset vuosina 1982–1992*. Turku: Turun yliopisto, 2023.

Ritvanen, Juha-Matti. *Mureneva kulmakivi: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YVA sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*. Turku: Turun yliopisto, 2021.

Sebestyen, Victor. *Revolution 1989, The Fall of the Soviet Empire*. New York: Pantheon Books, 2009.

Sheenan, James J. “The Transformation of Europe and the End of the Cold War”. *The Fall of The Berlin Wall*, toim. Jeffrey A. Engel. New York: Oxford University Press, 2009, 36–68.

Soikkanen, Timo. *Presidentin ministeriö, Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkosen kaudella I, Kansainvälistymisen ja muutosvaatimusten paineessa 1956–69*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 2003.

Soikkanen, Timo. *Presidentin ministeriö, Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkosen kaudella II, Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–81*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö ja Kustannusosakeyhtiö Otava, 2008.

Stone, Daniel. *Goodbye to All That? The Story of Europe Since 1945*. Oxford : Oxford University Press, 2014.

Suomi, Juhani. *Ulkopoliittikka ja ulkoasiainhallinto: Kolikon kaksi puolta*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 2001.

Taylor, Frederick. *Berliinin muuri: 13. elokuuta 1961–9. marraskuuta 1989*. Suomeksi kääntänyt Matti Kinnunen. Helsinki: WSOY, 2008.

Tuomi, Jouni ja Anneli Sarajärvi. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 9. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 2009.

Muut lähteet

Finlex. finlex.fi

Suomi ulkomailla. <https://finlandabroad.fi>

Tuomaala, Erja ja Sampo Vaarakallio, juontajat. *Maailmanpolitiikan arkipäivää.* ”MPA 60v: Maailmanmullistusten ilta”, 8.1.2024. Yleisradio Podcast, 2 h 53 min. <https://areena.yle.fi/1-67356004>